

Murányi István

Tizenévesek nemzeti identitásának jellemzői az ezredvégi Magyarországon

A tanulmány öt kérdőíves kutatásra alapoz. A szerző részletesen bemutatja azokat a kulcsfogalmakat, amelyek az empirikus anyag elemzésében vezérelték. A tanulmány egyik fő eredménye, hogy a szocio-kulturális tényezők ugyan kis részben határozzák meg a vizsgált fiatalok nemzeti identitását, mégis ezen identitás típusai elkülöníthetők éppen a társadalmi-kulturális jellemzők mentén. A szerző a Debreceni Tudományegyetem Szociológia Tanszékének munkatársa (muranyi@chello.hu).

A kelet-európai országokhoz hasonlóan, a rendszerváltozást megelőző évtizedekben Magyarországon sem jelentek (jelenhettek) meg a hatalmi-politikai elvárásoktól eltérő identitásmodellek a nyilvános diskurzusokban, marginalizálásuk sokszor stigmatizálással párosult. Ennek egyik következménye, hogy *a társadalom többsége nem rendelkezett olyan identitásmintákkal, amelyek megfelelték volna a folyamatosan változó társadalmi környezet elvárásainak.* Az 1947 után uralkodó szocialista ideológia és annak társadalmi gyakorlata képtelen volt feldolgozni a két világháborút követő olyan traumákat, mint az állampolgárság és a nemzeti identitás elmentmondásai. A torz internacionalizmus jegyében az azonosságtudat kérdéseinek elhallgatása, valamint a korszakot megelőzően jellemző hagyományos közösségek felbomlása egyúttal az identitásformák válságát is jelentette. *A bizonytalan nemzettudat kialakulásában* a társadalmi azonosságtudat forrását jelentő tényleges közösségek és csoportok megszűnése mellett az osztály- (kulák) és nemzeti csoporthoz tartozás (fasiszta nemzet) stigmatizálása, az „ál-tudatok” (acél- és vas országa) preferálása játszott meghatározó szerepet (Hankiss 1983). A „pártállam-nemzet” ideológiához igazodva a társadalmi gyakorlat a határokon túli magyarság kirekesztését és az itt élő kisebbségek beolvastását (hagyományos nemzetiségek) és/vagy saját identitásának mellőzését (cigányok, zsidók) eredményezte (Lázár 1996). Az államszocializmus másik lényeges társadalomlélektani sajátossága az volt, hogy a párttal vagy a vallási csoportokkal szemben, *a nemzet politikai vállalás nélkül* lehetett vonatkozási keret (Szabó–Örkény 1998).

Annak ellenére, hogy a kilencvenes években kialakult a társadalmi szerepek széles skálája közötti választás és az egyéni döntések függvényeként megélhető identitás lehetősége (Dessewffy 1996) és „...eltűnt a határ vonal a nyilvános és nem nyilvános diskurzusok között” (Szabó–Örkény, 1998: 8), a jogi- és intézményi garanciák önmagukban nem tudták (nem tudják) ellensúlyozni a társadalompolitikai és lélektani feltételek hiányát. A különböző identitások újrafogalmazásának problémáját az azonos időben felmerült kényszer és lehetőség kettősségén,

valamint a megelőző időszak társadalomlélektani következményein¹ (kollektív frusztrációk, feldolgozatlan történelmi traumák) túl, a kilencvenes éveket jellemző *konfliktustelített politikai és társadalmi környezet* is befolyásolja (Szabó 1994). A nemzeti identitás szempontjából mindez azért fontos, mert konfliktusos társadalompolitikai közegben a bizonytalan nemzettudat olyan politikai akarattá alakulhat, amely fenyegeti a társadalmi együttműködésre való képességet és *intoleráns lehet* azokkal szemben, akik nem a kreált nemzeti célokban megfogalmazott értékrendet képviselik. (Deutch 1966).

Napjainkban már-már publicisztikai közhely, hogy *a demokrácia mindenkori működése és jövőbeli sorsa nemcsak intézményes feltételeinek, hanem legalább ugyanilyen mértékben az intézményeket működtető polgárok értékrendszerétől, attitűdjeitől* is függ (Greven 1995). A politikai rendszerváltozást követő időszak modernizációs folyamatának lényeges dilemmája, hogy az etnikailag és nyelvileg megosztott kelet-közép-európai térség problémáinak megoldása milyen módon történik: az integratív vagy inkább a korporatív-klientista, illetve a korporatív-populista típus érvényesülésének van-e esélye.² A legjobb megoldást kétségkívül a viszonylagos *autonómiával bíró egyének* horizontális szerveződési minták alapján végbemenő, nyugat-európai-, illetve amerikai típusú integratív mód szolgáltatathatná. Azonban figyelembe kell venni, hogy az elmúlt évszázad történelme szinte futószalagon szállította azokat a – sajnos csak elvétve figyelembe vett – érveket, miszerint a térség politikai problémái nem oldhatók meg kultúrnemzeti alapon. A modernizáció bármely, fent említett módon történő sikeres végbevitelének viszont előfeltétele, hogy a nemzetnek mint politikai közösségnek ne csak nyelvi-kulturális-etnikai, hanem *a máság jogának védelmét előtérbe helyező* „nemzetközösségi” tartalmat is tulajdonítsunk (Kende 1994). Ugyanakkor a kelet-közép-európai régióban kialakult nemzetállamokban napjainkban is tömegekre jellemző, hogy az állampolgári státusz nem fedi a származási-, anyanyelvi- és a kulturális jegyekkel leírható, kisebbségi identitásként megnyilvánuló nemzeti identitást. Ezzel szemben az államnemzeti fejlődésben kialakult nemzeti csoporttagság lehetővé teszi a többszörös iden-

1. Különösen Bibó István munkáiból ismerhetjük meg a társadalom önazonosságát mindmáig befolyásoló „történelmi zsákutcák” társadalomlélektani torzulásokban manifesztálódott, a szocializáció során átörökített politikai kultúra olyan jellemzőit, mint a gyors társadalmi-politikai változások erőszakos tömegélményét, a nemzeti kudarcok és autonóm cselekvési lehetőségek hiányának következtében állandósult „sérelemi” és „alattvalói” politikai tudatot (Bibó 1986a–b).

2. Modernizáció alatt elsősorban olyan társadalmi folyamatokat értünk, melynek során egyrészt lezajlik a köz- illetve magán szféra differenciálódása, illetve ezzel párhuzamosan megtörténik a lakosság nagymérvű mobilizálása, s bevonása a nemzeti-, gazdasági-, politikai- és kulturális arénákba (Bendix 1969). Ezen megközelítés segítségével lehetőség nyílik e „központi színterekbe” történő beillesztési folyamat eltérő módozataihoz tartozó sajátosságok kiemelésére. Az alapvető típusok a következő kategóriák szerint csoportosíthatók: integratív; korporatív-klientista; korporatív-populista. Nicos Mouzelis kategorizálása szerint az egyes típusok a következő sajátosságokkal bírnak: az integratív módra az jellemző, hogy a lakosság bevonása a nemzeti politikai küzdőtérbe viszonylag autonóm struktúrák által történik meg; a korporatív-klientista modellben a lakosságot a központi színterekbe személyes kapcsolatok, igen nagy mértékben egyediségre épülő patrónus-kliens hálózatok által kapcsolják be. Ezek a hálózatok jellegzetes módon szövik át a társadalmat, nemcsak hogy nem követik, hanem éppen ellenkezőleg, aláássák a horizontális politikai szerveződés irányvonalait. Pártok és szakszervezetek szerveződése, tagjaik toborzása tehát nem annyira univerzalisztikus, mint inkább partikuláris kritériumok alapján történik. A harmadik, a korporatív-populista típus jellemzője, hogy az aktív politizálásba nem horizontálisan szerveződő érdekcsoportok vagy vertikális irányban kialakult kliens-hálózatok, hanem egy karizmatikus vezéralak által kapcsolódnak be. Ebben a modellben kulcsfontosságú, hogy a tömegek valóban kövessék e vezéralakot, akinek karizmája a legitimitás legfőbb forrása. A civil társadalom és a köz szférája között a fő kapcsolatot e vezér plebejus szervezete (ha egyáltalán létezik ilyesmi) jelenti. (Mouzelis 1986).

titást, vagyis az államnemzettel és a nemzeti, etnikai csoporttal való együttes azonosulást. A kettős vagy többes identitás megélésének eltérése mellett *a nemzetfejlődési típusok ellenségképe is forrása lehet a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéleteknek*. Míg az államnemzetek „ellensége” nem örök kategória és inkább a másik állam keretében élő másik nemzetet jelöli, addig *a kultúrnemzeti fejlődésben az ellenségképnek identitáserősítő funkciója* van, amely inkább a saját nemzeti közösségen belüli sztereotipizált, előítélettel stigmatizált kisebbségi csoportokhoz kapcsolódik (Csepeli 1992).

A nemzetfejlődési típusok és a magyarságfogalom empirikus vizsgálata során alkalmazott operacionalizálás – nyilván nem explicit formában és értelemben – egyúttal a különböző etnikai kisebbségekkel vagy a határokon túli és a szórványban élő magyarsággal szembeni előítéletesség egyfajta indikátora is. Ennek oka, hogy az előítéletes gondolkodás még a hétköznapi fogalomértelmezés bizonytalan körvonalainak tükrében *sem választható el a csoportok világától*. A csoportközi előítéletek szociálpszichológiai elméleteinek rövid áttekintésével³ is *igazolható, hogy az*

3. A csoportközi viszonyokat jellemző diszkrimináció kialakulásának megismerésére vonatkozó *kutatások új irányát* jelentette annak vizsgálata, hogy a csoporthoz tartozás miként *hat önmagában* a más csoportokkal kapcsolatos attitűdökre. Másként fogalmazva, *az etnikai-, vallási- vagy nemzeti csoporttagság egyedüli tényként befolyásolja-e a más csoportokhoz való viszonyt? A minimális csoport paradigmához* tartozó első válasz (Rabbie–Horwitz 1969) szerint a pusztán egy minimális csoportba sorolás hatása csak akkor érvényesül, ha jelen van a közösen átélt jutalmazás vagy megvonás tapasztalata. Ezzel szemben a csoportközi viszonyok egyik legismertebb kísérlete már azt is kimutatta, hogy a csoportközi viselkedés kiváltásához a szociális kategorizáció is elegendő (Tajfel és mtsai 1971). További kísérleti eredmények bizonyították, hogy *a minimális csoport helyzetben jelentkező csoportközi diszkrimináció kultúráktól független* (Brewer 1979, Brewer–Kramer 1985). A kísérleti körülmények között végzett kutatások főiránya annak feltárására irányult, hogy melyek azok a csoporton belüli és kívüli meghatározó és legkisebb jegyek, amelyek alapján a csoportok közötti megkülönböztetés történik. Az eredmények a csoportkategorizálás viselkedési és érzelési következményeit bizonyították (Billig–Tajfel 1973, Doise és mtsai 1972). A minimális csoport paradigmához kapcsolódó kísérletek eredményei különösen azért fontosak, mert azt bizonyították, hogy a csoportok közötti megkülönböztető viselkedésnek szigorúan csak a tetszőleges és véletlenszerű csoportbesorolás volt az alapja.

A minimális csoportban jelentkező diszkriminációra adott magyarázó elméletek közül a *kategorizációs modell bizonyult a legmegfelelőbbnek*. A kategoriális megkülönböztetés kognitív folyamata során a szociális kategóriák rendező és egyszerűsítő funkciójához szükséges a csoporthoz tartozás és nem tartozás közti egyértelmű különbségtéves, amely egyaránt megjelenhet az értékelésben, az észlelésben vagy a viselkedésben szintjén (Doise 1978). A kategorizációs modellt kidolgozó *Tajfel alap gondolata roppant egyszerű: a folyamatosan változó társadalmi környezetben élő egyén a társas lét szerveződését egyes csoportokban tagként, másokban csoporton kívülként éli meg*. A mindennapi élet feltételrendszerének változása többnyire kapcsolatban van a csoportok tevékenységével. Tajfel hangsúlyozza, hogy az olyan csoportközi viszonyok, mint az emberek közötti ellenségeskedés nem magyarázhatók a kognitív modell autonómiáját tagadó szellemi tradíciók alapján, ennek megismerése szintén a viselkedést befolyásoló csoportközi helyzetek megértését, illetve megismerését jelenti. Arra is utal, hogy a saját és az idegen csoport megkülönböztetését – vagy tágabban a társadalmi azonosságot és besorolást – lehetővé tevő kategóriák kialakulása *történelmi folyamat*, eredetük vizsgálata komplex (történelmi-, gazdasági- és társadalmi) háttérelmézést igényel.

A társadalmi csoportok megkülönböztetésének magyarázatában Tajfel *kategorizációs modellje* (Tajfel 1981) megfelelő elméletnek bizonyult, azonban arra *nem adott kielégítő* magyarázatot, hogy a saját csoport pozitív értékelése miért jár gyakran együtt a *másik csoport negatív minősítésével*. A csoportközi viselkedés és a társadalmi identitás ezen a ponton kapcsolható össze. A kategorizáció funkciója egyúttal a megismerés egyszerűsítése és racionalizálása, másrészt a különböző csoportokhoz tartozás koordinátáinak kijelölése. A társadalmi identitás úgy kapcsolódik a csoportközi viselkedéshez, hogy feltételezzük a pozitív énképre törekvés mechanizmusát. Mivel a társadalmi identitás a csoporttagságból ered (Mead 1973), ezért a *saját csoport pozitív értékelése* nem meglepő. Támaszkodva a társas összehasonlítás elméletére (Festinger 1954), a csoportközi viszonyok kialakulása szempontjából alapvetőnek tekinthető a csoportértékelés viszonylagos jellege, melynek lényege röviden így foglalható össze: a csoportértékelés viszonylagos, azaz a saját csoport értékelés más csoportokkal való összehasonlítás folyamatában történik. (Tajfel–Turner 1979). (A tragikusan fiatalon elhunyt kiváló szociológus, Lázár Guy nem véletlenül választotta az

előítéletes gondolkodás és a társadalmi identitás konstrukciójához tartozó nemzeti identitás nem választható szét egymástól.

A múlt örökségével terhelt, ugyanakkor még formálódó társadalmi-gazdasági környezetben szocializálódó tizenévesek nemzeti identitásának jellemzőivel több kutatás is foglalkozott a kilencvenes években. Szabó Ildikó és Örkény Antal 1998-ban megjelent kötete az állampolgári kultúra fogalmi hálójában⁴, elméleti és módszertani szempontból is *példaértékűen összegzi az elmúlt évek jelentős empirikus kutatásait*. A szerzők elsősorban az utolsó éves középiskolások körében 1995-ben végzett vizsgálatokra támaszkodnak, de szintetizálják a korábbi, más korcsoportokban, hasonló értelmezési keretben lebonyolított kutatások eredményeit is (Szabó–Örkény 1998).

A kilencvenes évek fiataljai nemzeti identitásának teljesebb megismeréséhez azok az *ifjúságszociológiai vizsgálatok* is hozzájárultak, amelyek a „civilizációs korszakváltás” (Zinecker 1992) paradigmáját követték. Az ide sorolható kutatások többek között magyar és román egyetemisták értékorientációit, cselekvési mintáit, életstílusát, valamint a fogyasztói kultúra hatását (Gábor–Balogh 1995), illetve a középiskolások körében megnyilvánuló skinhead jelenséget vizsgálták (Gábor 1996). Egy, Szegeden és Szabadkán élő fiatalok között 1992-ben végzett összehasonlító kérdőíves kutatásban arra a kérdésre próbáltak választ kapni, hogy az egymással összekapcsolódó autoritariánus, nacionalista és etatista ideológiák mennyiben befolyásolják az ifjúság politikai cselekvését és önállósodási törekvéseit (Kelemen 1993).

Az empirikus kutatások harmadik típusát azok a *regionális vagy településszintű adatfelvételek* alkotják, amelyek adott ifjúsági korcsoport, meghatározott szempont szerinti vizsgálatára vállalkoztak (Csanády–Lux 1992, Szabó–Horváth–Marián 1996, Csákok–Berényi–Bognár–Tomay 2000). Néhány esetben az eredeti kutatási célok között egyáltalán nem szerepelt a nemzeti identitás problémája, s a minta jellemzőinek meghatározása is kötött volt (Murányi 1995), azonban a survey típusú adatfelvételek során lehetőség volt az országos mintákon lebonyolított vizsgálatok *kérdőívének egy részével vagy megegyező*, vagy majdnem azonos kérdéseket is feltenni. A kutatások során a tényleges korlátokat az eredeti kutatási céloktól eltérő kérdések száma jelentette, az adatfelvételek alapsokasága és mintájának nagysága megfelelt a „társult” kutatói törekvéseknek.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy *a kilencvenes években végzett hazai vizsgálatok eredményei egyfajta „pillanatfelvételek” produktumai*. A posztkommunista társadalmak mindegyike formálódó, még nem lezárult gazdasági és politikai folyamatok problémáival terhelt, így a magyarországi ifjúságkutatásokból kirajzolódó összkép értelmezésénél számolni kell a közép-európai országok politikai szocializációs változásait elemző esettanulmányokból levonható következte-

előítéletességgel is foglalkozó kandidátusi disszertációja mottójának József Attila sorát: „*Hiába nézed magad, csak másban mosakodhatsz*.”) A társadalmi kategorizálásnak a csoportok közötti érzékelésre és viselkedésre vonatkozó következményeit feltáró, az előzőekben hivatkozott kutatások napjainkra már „klasszikussá” váltak. Az eredmények igazolták, hogy *a társas világ bonyolultságának csökkentése* az emberek közötti hasonlóságok és különbségek keresésével, az emberek *csoportokba, a viselkedések mintába rendezésével történik*. A csoportok közötti diszkrimináció természetének megismerése szempontjából a vizsgálatok talán legfontosabb eredménye egyrészt annak a felismerése (és igazolása), hogy *magá a kategorizálási folyamat lehet a csoportok közötti megkülönböztetés alapja*, más szóval: a sztereotipizálás a „normális” kognitív működés következményeként is kialakulhat.

4. „Állampolgári kultúrának nevezzük azoknak az ismereteknek, értékeknek, normáknak, érzelmeknek, véleményeknek és beállítódásoknak az együttesét, amelyek a múlttal, a jellel és a jövővel kapcsolatos társadalmi magatartásunkat és a politika világához való viszonyunkat meghatározzák” (Szabó–Örkény 1998: 11).

téssel: a korábbi identitáskeretek felbomlása következtében a régióban felértékelődtek a konfliktusokon alapuló csoportidentitások, ugyanakkor még nem alakultak ki rögzült ideológiai orientációk (Csepeli–German–Kéri–Stumpf 1994).

A továbbiakban elsőként arra keressük a választ, hogy kulcsfogalmunkat, *a nemzeti identitást hogyan fogalmazhatjuk meg az empirikus kutatások számára*. A szocializációs-, pontosabban politikai szocializációs „output”-nak tekintett nemzeti identitás konceptualizálása nyilván elengedhetetlen feltétele az empirikus kutatási problémák megfogalmazásának. Különösen olyan fogalmak esetén tartjuk ezt fontosnak, amelyneknek *sem a hétköznapi, sem a szaktudományos értelmezésük nem egységes*, így a pontos konceptualizálás hiánya megkérdőjelezi mind az operacionalizálást, mind a kutatási eredmények módszertani korrektségét. (Megjegyezzük, hogy a fiatalok nemzeti identitását és a kisebbségekhez való viszonyát leíró hazai kutatási beszámolók – a monografikus igényű összefoglalóktól eltekintve – legfeljebb csak néhány mondatnyi terjedelemben foglalkoznak konceptualizálási problémákkal.)

A NEMZETI IDENTITÁS ÉRTELMEZÉSE

A *nemzeti identitás* pszichológiai és szociálpszichológiai értelmezésének kiindulópontja a *személyes- és a társadalmi identitás fogalmának* értelmezése. A szocializálódó egyén és a társadalom közötti pszichikus kapcsolat az én(én-rendszer)-hez kapcsolódó személyes (perszonális) identitás és a társadalmi identitás segítségével, illetve ezek kialakulásával írható le. A *személyes azonosság tudata* egyrészt a létezés folyamatosságának és azonosságának a szubjektív megélését (azonos vagyok önmagammal), másrészt valamely külsővel (eszme, nem, generáció, etnikum vagy nemzet) való azonosságot jelent. A *társadalmi azonosságtudat* „az én-nek nevezett hipotetikus konstrukció sajátos alrendszere, aspektusa”, mivel a társadalom kategóriális viszonyainak szelektív interiorizációja az önmeghatározás és a személyes folytonosság képzetének alapja és társadalmi kerete (Pataki 1982). Az *önmeghatározó kategóriák elfogadásának folyamata*, azaz a társadalmi identitás kialakulása a folyamatosan táguló környezettel (kiscsoportok és közösségek) való azonosulást jelenti. Ezt az azonosulási folyamatot egyszerre jellemzi az időközben megszűnő vagy új csoporttagságot jelentő változatosság és az egyéni pszichikum fejlődését befolyásoló társadalmi hatások kettőssége (Csepeli 1995).

Témánk szempontjából – a hosszan idézhető értelmezések közül – még *két megközelítést tartunk fontosnak* megemlíteni. A közelmúltban megjelent, az előítélet és az identitás témakörében végzett kutatásokat összefoglaló tanulmánykötet bevezetőjében olvasható identitásértelmezés a csoportlélektani meghatározottság mellett a szocializáció szerepét emeli ki: „Az identitást olyan átfogó, integratív kategóriának tekintjük, amely a szocializációval, az érzelmi, erkölcsi és kognitív fejlődéssel, a csoportban lezajló folyamatokkal és a csoportközi viszonyokkal elválaszthatatlanul összefonódik” (Erős 1996). A kisebbségi identitás történeti és regionális összefüggéseit elsősorban politológiai megközelítésben tárgyaló A. Gergely András definíciója a következő: „... az identitást egyszerűen mint vonatkoztatási rendszert kezelem, amely társadalmi tárgyakra, csoportjelenségekre és társadalmi térre kiterjedő személyiség-szférát jelent számomra, egyben az ‘én’ és ‘ők’, illetve ‘mi’ és ‘mások’ konfliktusainak redukált, átélt és társadalomtörténetileg örökített mintáját.” (A. Gergely 1996:5.).

A számunkra *irányadónak tekintett meghatározás* szerint a *nemzeti identitás*, mint az önmeghatározás modern válfaja, az *identitástudat szerves része*, melynek alapján az egyén egy nemzet tagjának érzi és vallja magát – egy adott nemzethez való tartozásnak, az annak hagyományaival, értékrendjével való *azonosság tudata*. Elsősorban a hovatartozással és az azonosulással kapcsolatos *érzelmi és gondolati mintákat tartalmazó kommunikációs együttes, szocializációs fejlemény*, diakron és szinkron kommunikáció eredménye, melyet társadalmi-történeti tényezők generálnak és formálnak. A nemzeti identitás fenomenológiai értelmezése során Csepeli György elkülöníti a *spontán vagy természetes és a tudatos nemzeti identitást*. A két típus eltérően jellemzi a szociológiai értelemben különböző társadalmi csoportokat. Az érzelmi jellegű, a mindennapok során folyamatosan felmerülő önmeghatározás természetességét elősegítő és a korai életszakaszban rögzült spontán nemzeti identitás általános érvénnyel van jelen a társadalomban. Az erre épülő, de már gondolati-ismereti elemeket tartalmazó és nemzeti attitűdökben megnyilvánuló ideológiai nemzeti identitás feltételez egyfajta intellektuális tudatosságot, amely a magasabb iskolázottsággal és véleményirányító státusszal jellemezhető társadalmi csoportok sajátja. Ezen utóbbi csoport egy szűk körét olyan *ideologikus nemzeti identitással* írhatjuk le, amely az ideologikus struktúrák fejlesztésének, a nemzeti témák nyilvános kommunikációkban történő megjelenítésének lehetőségét is tartalmazza (Csepeli 1985, 1992).

A szocializáció folyamán kialakuló nemzeti identitás kondicionálásában *három tényezőnek van kitüntetett szerepe*: a nemzet megértésének, a nemzet iránti attitűd kialakulásának és a nemzeti szocializációnak. A kognitív elemek (értékelés, oktulajdonítás, összehasonlítás, kompenzáció) a nemzet létezésében érdekelt, abban tudatosan résztvevő egyén megértésének eszközeiként szolgálnak, míg a nemzeti attitűd érzelmi eleme a nemzet természetes és egyértelmű voltát erősíti. A harmadik tényező, a tágan értelmezett szocializáció keretén belül zajló nemzeti szocializáció során a nemzettel való érzelmi és értelmi azonosulás, azaz a saját nem tudatos egocentrizmus meghaladása zajlik (Piaget–Weil 1951).

A nemzeti identitás történeti-szociológiai kutatásának *elméleti alapja a polgári nemzet és etnikai nemzet megkülönböztetés*. A két nemzetszemlélet a maga konkrétságában csak ideáltípusként létezik, adott megjelenésükben szétválasztásuk nem lehetséges (Szűcs 1974, 1981), de a főbb különbségek összefoglalására vállalkozhatunk.

A nemzeti társadalom megalapítását célul kitűző *kultúr/etnikai nemzeti koncepcióban* a csoporttagság normatív, a nemzettagság nem jog, hanem elsősorban *kötelesség*, ezzel szemben viszont az *állam/polgári nemzeti* fejlődéstípus központi eleme a *polgárként* meghatározott egyén (Csepeli 1992). Max Weber kommunális és asszociatív viszonyokra vonatkozó kategorizálása alapján a kultúr/etnikai nemzeti koncepcióhoz dominánsan a kommunális, az állam/polgári nemzeti fejlődéstípushoz az asszociatív viszonyok köthetők (Wesolowski 1995). A másik fontos eltérés, hogy míg a politikai/polgári vagy *államnemzet* olyan *konszenzuson* alapul, amelyet a demokratikus intézményrendszer működése hoz létre a nemzetállam polgárai között, addig a *nyelvi-etnikai nemzet* egyfajta *mitikus-ideologikus azonosságtudathoz* kötődik.⁵

A politikai és kultúrnemzet közötti további lényeges eltérés a történelmi időhöz való viszonyban, valamint az állam és az egyén közötti kapcsolatban rejlik. „Az első [tudniillik a politikai nemzet – M. I.] jelenorientált, amelyben a földrajzi tér szervezésének van jelentősége. A politikai nemzet tagjainak identitása alapvetően az állam és az egyén viszony mentén szerveződik.

5. A nacionalizmussal foglalkozó kutatók közül Benedict Anderson érvel leginkább amellel, hogy a nemzetek minden esetben konstrukciók, azaz „elképzelt közösségek” (Anderson 1991).

Ezzel szemben a másik [a kultúrnemzet – M. I.] múltorientált, amelyben a történelmi időnek van jelentősége. A kultúrnemzet tagjainak identitása független az állam és az egyén viszonyától.” (Szabó–Örkény 1998: 171).

A KUTATÁSOK MÓDSZERTANI JELLEMZÉSE

A tanulmányban *részben saját regionális empirikus kutatásainkra* támaszkodunk, részben *más kutatók országos mintákon végzett kutatásainak másodelemzésére* vállalkoztunk. A kérdőívekben szereplő kérdésblokkok *többnyire a nagymintás, országos kutatások operacionalizálását követték*. Kétségtelen, hogy a kutatásonként változó reprezentációs szempontokon alapuló, eltérő társadalmi-demográfiai jellemzőkkel leírható ifjúsági mintákon, különböző időpontokban készült „helyi” vizsgálatok eredményei önmagukban nehezen általánosítható „mozaik” ismereteket és összefüggéseket nyújtanak. Azonban úgy véljük, hogy egyrészt *az országosan reprezentatív adatfelvételeket regionális szempontok alapján is lehet elemezni*, másrészt pedig ezek *összekapcsolhatók a megyei vagy településszintű vizsgálatok analízisével*. Ha a regionális vagy településszintű kutatások megfelelnek az összehasonlítás alapvető kritériumainak (fogalmi *konceptualizálás és az operacionalizálás azonossága*), akkor – nem feledve a minták sajátosságaiból eredő korlátokat – ezek az eredmények jól kiegészíthetik az országos reprezentatív mintákon kapott általánosítható következtetéseket, emellett alkalmasak ezek regionális érvényességének tesztelésére is.

A tanulmányban hivatkozott, illetve a másodelemzések során felhasznált jelentősebb kutatások célját, mintaválasztását minden esetben *valamilyen szocializációs szempont* határozta meg. A kilencvenes évek elején lebonyolított egyik nagy elemszámú adatfelvétel céljai (a nemzeti identitásstruktúra, ideológiai- és politikai arculat, tudati alakzatok leírása) fejlődéslélektani nézőponthoz kapcsolódtak, a piaget-i decentralizáció folyamatának leírása indokolja a viszonylag tág (10–17 éves) korhatárok kijelölését.⁶ A korszak fiataljainak állampolgári kultúráját elméleti és módszertani tekintetben is szisztematikusan egymásra épülő vizsgálatorozatban a korcsoportok kiválasztását a különleges szocializációs helyzettel, a fogalmi konceptualizálás fejlődéslélektani szempontjával vagy a szociálpszichológiai és nemzedéki homogenitásra törekvéssel magyarázták.⁷

6. „A vizsgált alapsokaság tagjainak életkora a 11. és a 17. életév közötti szakaszt fogja át. E periódus előtt már kialakul a gyermeki egocentrizmust kiszorító csoporthovatartozások „kognitív térképe”, melynek alapján a gyermek mások számára is jelentéstermi módon képes önmagát elhelyezni a társadalmilag megszerkesztett világban” (Csepe-li–Závecz 1995: 155).

7. „Vizsgálatunk olyan fiatalokra irányult, akik az államszocializmus felbomlásának végső stádiumában jártak általános iskolába, az átmenet éveiben középiskolába és a mind jobban kiépülő pluralista rendszerben főiskolára. Ha mindehhez még azt is figyelembe vesszük, hogy szüleik az állampárti rendszer gyermekei, joggal mondhatjuk, hogy szocializációjuk történelmi szempontból is rendkívüli” (Szabó–Horváth–Marián 1996: 3). „Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy elemzés tárgyává tegyük a közép-európai térség jellegzetes interkulturális problémáinak a percepcióját egy olyan életkorban, amely fejlődéslélektanilag a konceptualizálásnak és a világgépek megkonstruálásának időszakába, és azok körében, akik éppen befejezik az általános iskolát, a gyerekek állampolgári szocializációjának talán legfontosabb társadalmi szinten szervezett intézményét” (Szabó–Örkény 1996: 161). „Kutatásunk megtervezésekor a különböző nemzedéki élményekkel összefüggő szociálpszichológiai terheket úgy próbáltuk kiiktatni, hogy egyrészt az életkor, másrészt a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely szempontjából homogenizáltuk mintánkat. Az empirikus politikai szociológia módszereivel egyetlen életkori csoportnak: a középiskolák utolsó évfolyamaira járó 18–19 évesek csoportjának a szélesebb értelemben vett társadalmi-politikai szférához való viszonyát próbáltuk megismerni” (Szabó–Örkény 1997:32).

Jelen tanulmányban – elsősorban az adatelemzések során felhasznált kutatások alapján – a következő két kérdésre próbálunk válaszolni: *Milyen főbb vonásai vannak a tizenéves fiatalok nemzeti identitásának a rendszerváltozást követő időszakban? Milyen kapcsolat van a nemzeti identitás és a fiatalok szocio-kulturális jellemzői között?*

Az adatok részletes elemzése előtt, a következő táblázatban összefoglaljuk a felhasznált kutatások főbb jellemzőit.

<i>Elnevezés</i>	<i>Adatfelvétel ideje</i>	<i>A minta területi jellemzője</i>	<i>A minta nagysága</i>	<i>A kutatást végző szervezet</i>
<i>10-17 évesek</i>	1992. szeptember	Országos, reprezentatív	N= 4000 fő, 10-17 évesek	MTA PTI-Ezredforduló Alapítvány
<i>Nyolcadikosok</i>	1995. május–június	Országos, reprezentatív	N = 4248 fő, 14-15 évesek	Minoritás Kisebbségkutató Intézet
<i>Szabolcsi középiskolások</i>	1993. május	Megyei, nem reprezentatív	N=1165 fő, 14-17 évesek	Sz.-Sz.-B. megyei ANTSZ
<i>Szabolcsi tizenévesek</i>	1995. április	Megyei, reprezentatív	N= 900 fő, 10-18 évesek és szüleik	Sz.-Sz.-B. megyei ANTSZ
<i>Szolnoki fiatalok</i>	1997. május	Szolnok, reprezentatív	N=481 fő, 14-25 éves	MTA RKK ATI
<i>Keleti fiatalok</i>	1999. november	Regionális, szülők végzettsége szerinti kvóta	N=360 fő, 14-18 évesek és szüleik	KLTE Szociológia Tanszék
<i>Felekezeti fiatalok</i>	2003. május	Regionális, felekezeti kvóta	N=360 fő, 14-18 évesek és szüleik	DE Szociológia Tanszék

1. táblázat. Az elemzések során felhasznált kutatások jellemzői.

A korábban tárgyaltaknak megfelelően a *nemzeti identitást* az identitástudat olyan dimenziójaként értelmezzük, amely alapján az egyén a nemzethez tartozónak vallja és érzi magát. Az egyén szocializációja során kialakuló gondolati és érzelmi minták társadalmi-történeti tényezőinek komplex vizsgálatát nem tartottuk feladatunknak, de a rendelkezésre álló kutatások operacionálizálási eljárásai, illetve a *survey módszerből eredő korlátok sem tették ezt lehetővé. A nemzeti identitás fogalmi mezőjéből a magyarságfogalom konstruálására koncentrálnunk*, azaz a magyarsághoz mint a legtagabb hovartartozási csoporthoz tartozás kritériumainak preferálását vizsgáljuk. Az elemzések során felhasználni kívánt adatfelvételek minden esetben tartalmazzák az európai nemzetfejlődés két koncepciójához kapcsolódó államnemzeti-kultúrnemzeti kritériumok megítélésének mérését, bár a kritériumok konkrét megfogalmazása és a mérése nem minden esetben történt azonos módon. Néhány esetben arra is lehetőségünk nyílt, hogy megvizsgáljuk: a magyarságfogalom konstruálását meghatározó elvek mennyiben illeszkednek a magyar nemzet fogalmának értelmezéséhez.

A NEMZETFOGALOM ELEMEI

A hazai kérdőíves kutatásokban a *felnőttek és az ifjúsági korcsoportok nemzetfogalmának vizsgálata gyakorlatilag azonos kérdéssor segítségével történt. A kérdések azt tárták fel, hogy a válaszadók milyen arányban sorolták a magyar nemzethez a hazai kisebbségeket, illetve a szomszédos országokban, valamint a Nyugaton élő magyarokat.*

A kutatási eredmények tanulsága szerint, *a nyolcvanas években még nem jellemezte jelentős eltérés a felnőttek és a fiatalok nemzetértelmezését.*⁸ A felnőttek 1973 és 1992 között egyre növekvő mértékben, de kisebb arányban tartották a szomszédos országokban élő magyarokat a nemzet részének, mint a Magyarországon élő nemzetiségeket (Lázár 1996). Feltehetően, a rendszerváltozást követően az egyre nyíltabban tematizálódó kisebbségi kérdések hatására, a kilencvenes években fordított tendenciát figyelhetünk meg a főiskolás és középiskolás fiataloknál: „...politikai világképük formálódásában meghatározó szerepet játszott a szomszédos országokban élő magyarok problematikájának újrafelfedezése.” (Szabó–Örkény 1998: 175).

A felnőttek államnemzet-konceptiót leképező nemzetfelfogása és a korábban már tárgyalt, inkább a kultúrnemzeti logikát tükröző magyarságértelmezése azt bizonyítja, hogy a nemzet és a magyarság fogalmai eltérő elvek alapján szerveződnek az emberek gondolkodásában. A két elgondolás összeillesztésének egyik lehetséges megoldása, a magyarság feltételekhez kötött szemléletének elutasítása, vagyis az önbesorolás szabadságának preferálása. A másik – empirikusan szintén igazolt – *konszenzusra törekvő gondolati stratégiát* egy 1992-ben végzett Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kutatás elemzése tárta fel: „...a „magyarság” különböző definíciói az államnemzet definícióinak az elemeiből épülnek fel: vagy ezek elfogadásával, vagy ezek elutasításával.(...) Ezek a definíciók alkotják a gondolkodás aktív elemeit.(...) a „magyarnak számítani” kritériumai az államnemzet-fogalom mentén rendeződnek el, mégpedig úgy, hogy akár elfogadják ezeket a kritériumokat, akár nem, össze tudják őket egyeztetni egy olyan „magyarság”- koncepcióval, amely nyelvi-vérségi szempontokon alapul. Azok is, akik területi-formális szempontok alapján tekintenek valakit magyarnak, ugyanúgy a magyar nemzethez sorolják a határokon túli magyarokat, mint a többiek.” (Szabó–Murányi 1993).

A különböző iskolatípusokban (műszaki főiskolások, tanítóképzősök, szakmunkástanulók, szakközépiskolások, gimnazisták) tanuló fiatalok nemzetfogalmának fontosabb jellemzőit Szabó Ildikó és Örkény Antal kilencvenes években végzett kutatásai (Szabó–Örkény 1995, 1996, 1998) alapján az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- A hazai kisebbségek közül *leginkább a Magyarországon élő zsidókat, majd a németeket sorolják a magyar nemzethez*, akiket a cigányok és a leginkább kirekesztett románok követnek.
- A középiskolások és a főiskolások között nincs jelentős különbség a szomszédos és a nyugaton élő magyarok megítélésében: a két csoportot inkább tartják a magyar nemzet részének, mint a hazai kisebbségeket.

8. „1985-ben a felnőttek és fiatalok válaszai között még nem volt nagy különbség: 1985-ben a 14–30 éveseket reprezentáló, ezerfős, országos reprezentatív minta 72 százaléka sorolta a nemzethez a hazai nemzetiségeket (a felnőttek 76 százaléka), a magyar kisebbségeket 50 százalékuk (felnőttek ugyancsak 50 százaléka) a szórványmagyarságot a 24 százalékuk (a felnőttek 34 százaléka)” (Lázár 1988: 39).

- A hazai kisebbségeket legkevésbé a szakmunkástanulók, leginkább a főiskolások tartják a magyar nemzet részének.
- A középiskolások nemzettudata a szakmunkásképző-szakközépiskola-gimnázium sorrendnek megfelelően egyre nyitottabb, azaz egyre több csoportot tekintenek a magyar nemzet részének.

A dolgozatban elemzett kutatások közül négyben (*Szabolcsi tizenévesek, Keleti fiatalok, Szolnoki fiatalok, Felekezeti fiatalok*) szerepelt az eddig hivatkozott kutatásokhoz hasonló, a két nemzetfejlődési koncepcióhoz illeszkedő nemzetfogalom operacionalizálás.

A szomszédos országokban élő magyarok	84
Nyugati országokban élő magyarok	79
Magyarországi zsidók	69
Magyarországi cigányok	53
Magyarországon élő nemzetiségek	36

2. táblázat. *Keleti fiatalok kutatás. Szerinted a magyar nemzet tartoznak-e... (az igen válaszok aránya, százalékban)*⁹.

Az eredmények gyakorlatilag megegyeznek az országos mintákon készült kutatások alapján levont következtetésekkel. A keleti régióban élő fiatalok leginkább (81–84 százalék) a szomszédos országokban élő magyarokat sorolják a nemzethez, de többségük (73–79 százalék) a szórvány-magyarságot is a nemzet részének tekinti. A százalékos megoszlások alapján egyértelmű, hogy a hazai kisebbségeket kevésbé tekintik a nemzet részének, mint a határokon túli magyarokat. A négy kutatás abban is megegyezik, hogy a hazai kisebbségek közül a zsidók elfogadottsága a legnagyobb (51–76 százalék), illetve hogy a cigányokat többen (69–53 százalék) sorolják a magyar nemzethez, mint az egyéb hazai nemzetiségeket (33–54 százalék).

A középiskolások körében végzett *Szabolcsi tizenévesek* kutatás elemszáma arra is alkalmas volt, hogy a felsorolt csoportok nemzethez sorolását további két jellemző alapján is vizsgáljuk. Az országos kutatási eredményekhez hasonlóan, a *gimnazisták nemzetfogalma a leginkább, a szakmunkásképzős tanulóké a legkevésbé nyitott* – mind a határokon túli magyarok, mind a hazai kisebbségekkel szemben.

9. További kutatásokra vonatkozó adatokat a Mellékletekben (1.,2.) közlünk.

	Szaktanács- képző	Szakközép- iskola	Gimnázium	Teljes minta
Szomszéd országokban élő magyarok*	75	83	88	81
Nyugaton élő magyarok*	72	71	80	74
Zsidók*	49	49	59	51
Cigányok	39	38	46	40
Németek*	29	37	41	35
Szlovákok	31	36	41	35
Románok*	29	32	39	33

(Chí-négyzet próba, *: $p < 0.05$)

3. táblázat. Szabolcsi tizenévesek kutatás. A hazai kisebbségeket és a külföldön élő magyarokat a nemzet részeinek tartók aránya (százalékban).

A nemzet fogalmának értelmezése és a fiatalok vallásossága között is van kapcsolat: *minél inkább vallásosak a tizenévesek, annál nagyobb arányban fogadják el a felsorolt csoportokat a magyar nemzet részeként.*¹⁰

A négy kutatás adatai *kétféle nemzetfogalomra utalnak*: a magyar nemzetnek mint a magyar állampolgárok közösségének és a határoktól független, a nyelvi-etnikai összetartozáson alapuló nemzetnek a koncepciójára. A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei és a szolnoki vizsgálat elemszáma alkalmas volt további elemzésre is, amely elemzés azt bizonyítja, hogy *a magyar nemzet kétféle koncepciója nem zárja ki egymást, ugyanakkor az állampolgári nemzetfelfogás jelentősen toleránsabb a másik értelmezés elfogadásában.* Azok a fiatalok, akik a hazai kisebbségeket a nemzet részének tartják, túlnyomórészt (79–85 százalék) a szomszéd országokban élő magyarokról is így vélekednek, és többségük (70–78 százalék) a Nyugaton élő magyarokat sem zárja ki a nemzet fogalmából. A másik irányban már kisebb az átfedés, mivel a határokon túl élő magyarokat a nemzethez sorolóknak csak 34–39 százaléka tekinti a nemzet részének a Magyarországon élő németeket, szlovákokat és románokat. A nemzetértelmezés szempontjából a cigányok és zsidók kedvezőbb megítélése ebben az esetben is érvényesül, mivel a határon túli magyarokat a nemzethez tartozónak sorolt fiatalok 39–42 százaléka a cigányokat, 55–62 százaléka a zsidókat is beleérti a legtágabb hovatarozási csoport fogalmába.¹¹

10. Szabolcsi tizenévesek kutatás. A hazai kisebbségeket és a külföldön élő magyarokat a nemzethez sorolók aránya a vallásosság szerint elkülönült csoportokon belül. Ateista csoport: németek 36 százalék, szlovákok 31 százalék, románok 27 százalék, cigányok 31 százalék, zsidók 49 százalék, szomszéd országokban élő magyarok 83 százalék, Nyugaton élő magyarok 74 százalék. Vallásos csoport: németek 37 százalék, szlovákok 38 százalék, románok 35 százalék, cigányok 43 százalék, zsidók 57 százalék, szomszéd országokban élő magyarok 88 százalék, Nyugaton élő magyarok 84 százalék. Egyházhű hívő csoport: németek 40 százalék, szlovákok 41 százalék, románok 42 százalék, cigányok 50 százalék, zsidók 53 százalék, szomszéd országokban élő magyarok 88 százalék, Nyugaton élő magyarok 84 százalék. A felsorolt kisebbségek nemzethez sorolásának vallási csoportonkénti megoszlása a románok, a cigányok és a Nyugaton élő magyarok esetében szignifikáns (Chí-négyzet próba, $p < 0.05$).

11. A Szabolcsi tizenévesek kutatás jellemzői: a hazai kisebbségeket a nemzethez sorolók 83–85 százaléka a szomszéd országokban élő magyarokat, 76–78 százaléka a Nyugaton élő magyarokat is a magyar nemzet részének tekinti. A határokon túl élő magyarokat a nemzethez sorolók 34–37 százaléka tekinti a nemzet részének a Magyarországon élő németeket, szlovákokat és románokat, 42 százaléka a cigányokat, 53 százaléka a zsidókat. A Szolnoki fiatalok kutatás jellemzői: a hazai kisebbségeket a nemzethez sorolók 79–83 százaléka a szomszéd országokban élő magyarokat, 70–74 százaléka a Nyugaton élő magyarokat is a magyar nemzet részének tekinti. A határokon túl élő magyarokat

NEMZETFOGALOM TÍPUSOK

A nemzethez tartozásra vonatkozó válaszok mögött meghúzódó vélemény típusok szerveződésének feltárására alkalmas főkomponensanalízist mind a négy kutatás adatbázisán elvégeztük. Az utolsó éves középiskolások országos mintáján végzett kutatáshoz hasonlóan, *mindegyik esetben két, azonos logika alapján elkülönült nemzetfogalom-értelmezést kaptunk. Az államnemzeti koncepció alapján szerveződő* (az állampolgársággal rendelkező nemzeti- és etnikai csoportok nemzetalkotó szerepének hangsúlyozása) első főkomponensbe attól függően kerültek a vélemények, hogy a hazai kisebbségeket a nemzet részének tekintik-e a megkérdezett fiatalok, míg a *kultúrnemzeti logikát követő* (dominánsan a szórványmagyarokat és a nyugati magyarokat a nemzethez sorolása) *másik típusba* aszerint, hogy a határokon túli magyarokat annak tekintik-e. A kilencvenes évek elején végzett megyei kutatás beszámolójának (Szabó–Murányi 1993) elnevezéseit követve, az első főkomponenst az ÁLLAMPOLGÁRI NEMZETFOGALOM, a másodikat pedig az ETNIKAI NEMZETFOGALOM típusnak neveztük el. A két típus minden esetben élesen elkülönült egymástól, és saját magyarázó erővel rendelkezett.¹²

NEMZETFOGALOM TÍPUSOK ÉS A SZOCIO-KULTURÁLIS JELLEMZŐK

A kétféle nemzetértelmezési típus többnyire eltérően jellemzi a négy minta szocio-kulturális jellemzők alapján elkülönült csoportjait, de néhány esetben feltűnő azonosságok is vannak.

A fiatalok kulturális-, illetve egzisztenciális szempontból kedvező családi háttere egyértelműen az állampolgári nemzetfelfogás elfogadását valószínűsíti, így nem meglepő, hogy a gimnazisták és a főiskolások az átlagosnál jobban azonosulnak a hazai kisebbségek nemzethez tartozását preferáló koncepcióval. A másik nemzetfelfogásnál is megfigyelhető az iskolatípus és a családi háttér

a nemzethez sorolók 34-39 százaléka tekinti a nemzet részének a Magyarországon élő németeket, szlovákokat és románokat, 39 százaléka a cigányokat, 62 százaléka a zsidókat.

12. *Szabolcsi tizenévesek* kutatás. Az állampolgári nemzetfogalom főkomponensben (magyarázott variancia: 38.2 százalék) a szlovákok, románok és németek elfogadását 0.86 fölötti faktorsúly, a zsidókéét 0.73 és a cigányokéét 0.62 fölötti faktorsúly jellemzi, míg a határon túli magyarok esetében a faktorsúly 0.001 alatti. Az etnikai nemzetfogalom főkomponensben (magyarázott variancia: 31.4) a szomszédos országokban és a Nyugaton élő magyarok elfogadása 0.89 feletti, a hazai kisebbségek elfogadása 0.12 alatti faktorsúllyal van jelen. *Keleti fiatalok* kutatás: Az állampolgári nemzetfogalom főkomponens (magyarázott variancia: 33.2 százalék) jellemzője, hogy a cigányok, zsidók és a Magyarországon élő nemzetiségiek 0.63 feletti, a határokon kívül élő magyarok 0.001 alatti faktorsúllyal alkotják. Az etnikai nemzetfogalom főkomponensben (magyarázott variancia: 28.0) a szomszédos országokban és a Nyugaton élő magyarok elfogadása 0.83 faktorsúly feletti, míg a határokon belül élő nemzetiségiek, cigányok és zsidók 0.02 alatti faktorsúllyal szerepelnek. *Szolnoki fiatalok*. Az állampolgári nemzetfogalom főkomponensben (magyarázott variancia: 36.5 százalék) a románok, németek, zsidók és a cigányok 0.62 feletti, míg a határokon túl élő magyarok 0.01 alatti faktorsúllyal szerepelnek. Az etnikai nemzetfogalom főkomponensben (magyarázott variancia: 25.0) a szomszédos országokban és a Nyugaton élő magyarok elfogadása 0.86 feletti, a hazai kisebbségek 0.02 alatti faktorsúllyal vannak jelen. *Felekezeti fiatalok*. Az állampolgári nemzetfogalom főkomponens (magyarázott variancia: 33.9 százalék) jellemzése a faktorsúlyok alapján: magyarországi cigányok: 0.881, magyarországi zsidók: 0.882, Magyarországon élő nemzetiségek: 0.589, Nyugat-Európában élő magyarok: -0.005, a szomszédos országokban élő magyarok: -0.104. Az etnikai nemzetfogalom főkomponens (magyarázott variancia: 28.1 százalék) jellemzése a faktorsúlyok alapján: magyarországi cigányok: -0.007, magyarországi zsidók: -0.0006, Magyarországon élő nemzetiségek: -0.114, Nyugat-Európában élő magyarok: 0.895, a szomszédos országban élő magyarok: 0.890.

sajátos együtt járása, mivel az etnikai nemzetfogalom az egzisztenciális szempontból kedvezőtlen (vagy átlagos) családi háttérű és – a gimnáziumokhoz képest – alacsonyabb presztízsű iskolatípusban tanulókat jellemzi. *Az állampolgári nemzetfogalom inkább a vallásos és a katolikus, míg az etnikai nemzetértelmezés a nem vallásos, illetve a református fiatalokra jellemző, azonban ez a tendencia nem minden esetben érvényesül:* a leginkább vallásosak (*Szabolcsi fiatalok*) vagy felekezethez nem tartozók csoportjába tartozók (*Keleti fiatalok*) mindkét nemzetértelmezési típust az átlagosnál jobban preferálják. A lakóhely alapján elkülönült csoportok nemzetértelmezésében is felfedezhető egyfajta tendencia, mivel az állampolgári nemzetfelfogás a nagyobb településeken, az etnikai nemzetfogalom a kistelepüléseken élő fiatalok sajátja.¹³

A szocio-kulturális tényezők és a nemzetértelmezési típusok ok-okozati kapcsolatának vizsgálatát egyrészt a szolnoki adatbázison lefuttatott regressziós modellekkel vizsgáltuk. A magyarázó változók a következők voltak: a fiatalok demográfiai jellemzői, az iskola típusa és a vallásosság mutató mellett a szülők iskolázottsága, valamint a család egzisztenciális helyzete.¹⁴ A mindkét modellben *feltűnően alacsony magyarázott variancia-hányad arra utal, hogy a fiatalok nemzetfelfogásának kialakításában igen csekély szerepe van az általunk vizsgált szocio-kulturális tényezőknek.* Az első modellben függő változóként szereplő állampolgári nemzetértelmezést csak az iskolatípus befolyásolta szignifikánsan: a hazai nemzeti- és etnikai kisebbségek nemzethez sorolása kevésbé valószínű a szakközépiskolások és a szakmunkásképzős tanulók körében.¹⁵ Az iskolatípus nemzetfelfogást meghatározó szerepe az etnikai nemzetértelmezést tartalmazó modellnél

13. *Szabolcsi tizenévesek* kutatás. Az állampolgári nemzetfogalom főkomponens faktor-score átlagai: gimnazisták 0.142, lányok 0.132, egyházhű csoport: 0.117, ateista csoport -0.169. 19-25 évesek : 0121. Az etnikai nemzetfogalom főkomponens faktor-score átlagai: gimnazisták 0.135, egyházhű csoport: 0.136, kisvárosokban élők: -0.133. *Szolnoki fiatalok* kutatás. Az állampolgári nemzetfogalom főkomponens score-átlagai : katolikusok: 0.104, felekezethez nem tartozók: -0.848, magas végzettségű szülői csoport: 0.243, legjobb anyagi helyzetű csoport: 0.178, gimnazisták: 0.156, szakközépiskolások: -0.157, szakmunkásképzősök:- 0.208, főiskolások: 0.257, községekben élők: -0.118. Az etnikai nemzetfogalom főkomponens score-átlagai : fiúk: -0.105, 17 évesek: -0.129, gimnazisták: -0.162, szakközépiskolások: 0.132, szakmunkásképzősök: -0.164, városokban élők: 0.155 *Keleti fiatalok* kutatás. Az állampolgári nemzetfogalom főkomponens score-átlagai: felekezethez nem tartozók: 0.152, , hithű csoport: -0.277. magas iskolai végzettségű szülői csoport: 0.153, alacsony végzettségű szülői csoport: -0.164, városokban élők: 0.151, megyeszékhelyen élők: -0.138, községekben élők : -0.313. Az etnikai nemzetfogalom főkomponens score-átlagai: felekezethez nem bejegyzettek: 0.134, ateista csoport: -0.213, reformátusok: 0.105, jó anyagi helyzetű szülői csoport: 0.212, községekben élők: -0.351.

Felekezeti fiatalok kutatás: A állampolgári nemzetfogalom főkomponens score-átlagai : fiúk: 0.248, lányok: -0.001, községben élők: 0.157, városban élők: 0.008, gimnazisták: -0.114, nem gimnazisták: 0.441, nem vallásos csoport: -0.006, inkább vallásos csoport: 0.325, vallásos csoport: -0.002, katolikusok: -0.119, reformátusok: -0.176, szülők összevont iskolai végzettsége változóval korreláció: -0.079, jó anyagi helyzetű csoport: 0.424, átlagos anyagi helyzetű csoport: 0.001, rossz anyagi helyzetű csoport: -0.194. Az etnikai nemzetfogalom főkomponens score-átlagai : fiúk: -0.131, lányok: -0.003, községben élők: -0.142, városban élők: -0.005, gimnazisták: 0.001, nem gimnazisták: -0.220, nem vallásos csoport: -0.007, inkább vallásos csoport: -0.001, vallásos csoport: -0.159, katolikusok: 0.168, reformátusok: 0.186, szülők összevont iskolai végzettsége változóval korreláció: 0.002, jó anyagi helyzetű csoport: -0.002, átlagos anyagi helyzetű csoport: 0.129, rossz anyagi helyzetű csoport: -0.181.

14. *Szolnoki fiatalok* kutatás. A modellekben szereplő független változók: Nem (1: fiú, 0: lány); Iskolatípus1 (gimnázium); Iskolatípus2 (szakközépiskola); Iskolatípus3 (szakmunkásképző), Lakóhely:(1: város, 0: község), Életkor: (születési év), Felekezet1: (katolikus), Felekezet2:(református), Felekezet3:(nem tartozik felekezethez), Vallásosság: az összevont vallásosság mutató. Szülők iskolázottsága (a szülők iskolai végzettsége összevont mutató), Anyagi-hátér: az anyagi helyzetet tükröző összevont változó.

15. *Szolnoki fiatalok* kutatás. Függő változó: állampolgári nemzet főkomponens. Magyarázott variancia: 3.45 százalék. A szignifikáns független változók sztententizált béta értékei: Szakközépiskola: -0.177, Szakmunkásképző: -0.148.

is érvényesül, mivel a határokon túli magyarok nemzettségét hangsúlyozó nemzetfelfogás elfogadása leginkább a szakközépiskolai tanulók és a lányok csoportjában valószínűsíthető.¹⁶

A *Felekezeti fiatalok* kutatás adatbázisa alkalmas volt a szülőkre és a gyerekekre jellemző nemzetértelmezési típusok kapcsolatának vizsgálatára. A korábbi metodikának megfelelően, a felekezeti csoportokra külön-külön elvégzett regressziós modellek sajátos befolyásolást mutatnak: *a katolikus gyerekeknél az etnikai nemzetértelmezést, míg a reformátusoknál az állampolgári nemzetfogalmat befolyásolja jelentősen a szülők hasonló felfogása.*¹⁷ A szocio-kulturális változók hatását vizsgáló lépésenkénti regressziós modellek a két felekezeti csoportban – hasonlóan a szolnoki kutatásnál tapasztaltakhoz – *a hat magyarzó változó kismértékű hatását igazolták.* A katolikus fiataloknál az állampolgári nemzetértelmezést a minél idősebb életkor, míg a református gyerekeknél az etnikai nemzetfogalmat a minél alacsonyabb nagyszülői iskolázottság valószínűsíti.¹⁸

A MAGYARSÁGFOGALOM ELEMEI ÉS TÍPUSAI

A nemzeti identitást vizsgáló hazai kérdőíves kutatások többsége annak feltárására vállalkozott, hogy a kérdezetek *milyen kritériumok alapján határozzák meg a magyarság fogalmát,* illetve milyen csoportokat sorolnak a nemzet fogalmába.

A hetvenes évek elejétől a kilencvenes évek közepéig terjedő időszakban végzett vizsgálatok¹⁹ azt igazolják, hogy *a felnőttek magyarság fogalma elsősorban a kultúrnemzeti nemzetfejlődéshez kapcsolódik.* A magyarsághoz tartozás lehetséges kritériumai közül elsősorban a magyar anyanyelv és származás szükségességét preferálják, azonban ha az önbesorolás – magyarnak vallja

16. *Szolnoki fiatalok* kutatás. Független változó: etnikai nemzetfogalom főkomponens. Magyarozott variancia: 1.98 százalék. A szignifikáns független változók sztendertizált béta értékei: Szakközépiskola 0.094, Nem: -0.098.

17. Katolikus alminta. Független változó: *Állampolgári nemzetfogalom* főkomponens. Magyarozott variancia: 8.0 százalék. A szülők hasonló nemzetértelmezésének sztendertizált béta értéke: 0.280*. Független változó: *Etnikai nemzetfogalom* főkomponens. Magyarozott variancia: 16.3 százalék. A szülők hasonló nemzetértelmezésének sztendertizált béta értéke: 0.403*. Református alminta. Független változó: *Állampolgári nemzetfogalom* főkomponens. Magyarozott variancia: 12.6 százalék. A szülők hasonló nemzetértelmezésének sztendertizált béta értéke: 0.354**. Független változó: *Etnikai nemzetfogalom* főkomponens. Magyarozott variancia: 0.3 százalék. A szülők hasonló nemzetértelmezésének sztendertizált béta értéke: 0.057. * : $p < 0.05$, **: $p < 0.001$.

18. A modellekben a következő magyarzó változók szerepeltek: lakóhely (1: város, 0: község), életkor (születési év), iskolatípus (1: gimnázium, 0: nem gimnázium), szülők iskolai végzettsége (4-10 értékű összevont változó), nagyszülők iskolai végzettsége (2-10 értékű összevont változó), egzisztenciális helyzet (egzisztenciális főkomponens). Katolikus alminta. Független változó: *Állampolgári nemzetfogalom*. Magyarozott variancia: 9.2 százalék. Az életkor változó sztendertizált béta értéke: -0.303. Független változó: *Etnikai nemzetfogalom* főkomponens. Nem volt szignifikáns magyarzó változó.

Református alminta. Független változó: *Állampolgári nemzetfogalom*. Nem volt szignifikáns magyarzó változó Független változó: *Etnikai nemzetfogalom* főkomponens. Magyarozott variancia: 8.1 százalék. A nagyszülők összevont iskolai változójának sztendertizált béta értéke: -0.287.

19. Az 1973-ban, 1985-ben és 1987-ben végzett országos kutatások elemzései Lázár Guy tanulmányában olvasható (Lázár 1996). A három észak-kelet-magyarországi megyében (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Borsod-Abaúj-Zemplén) 1992-ben lebonyolított vizsgálatok eredményei kéziratban (Murányi 1992), a szintén 1992-ben, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében készült adatfelvétel eredményei a Regio folyóiratban olvashatók (Szabó-Murányi 1993).

magát – is szerepel a felkínált magyarság feltételek között, akkor ez válik a legfontosabb szemponttá (Lázár 1996).

A kilencvenes években *számos ifjúságkutatás foglalkozott a fiatalok nemzeti identitásával*. Ezek a vizsgálatok nem voltak előzmény nélküliek. 1979-ben az előre megadott kritériumok közül – megelőzve az állampolgárságot – legtöbbször az anyanyelvet választották a 14–30 éveseket reprezentáló minta tagjai (Csepeli 1994). Hat évvel később, a 14–29 évesek reprezentatív országos mintáján lebonyolított kutatás eredményei már azt jelezték, hogy a fiatalok az országhoz való kötődést preferálták jobban, mint a nyelvi-kulturális kritériumokat (Lázár 1988). Egy, a nyolcvanas évek elején végzett kutatás pedig arról tájékoztat, hogy a fiatalok problémamentesen azonosultak a magyar névvel, a magyarok halmaza nem volt azonos a magyar nemzet értelmezésével, nemzeti attitűdjükből hiányzott az önkritika és az etnocentrikus elfogultság (Szabó–Csepeli 1984).

Az elmúlt évtized országos mintákon végzett kutatásai során *a tizenévesek magyarság-értelmezése gyakorlatilag azonos hovatartozási kritériumok megítélése* alapján történt. A kérdőíves vizsgálatok eredményeinek közös jellemzője az volt, hogy – *a felnőtt magyarságértelmezésektől eltérően* – az önmeghatározás csak az anyanyelv és az állampolgárság után szerepelt a fontossági rangsorban. A magyar hovatartozás szempontjainak rangsorolásánál a tizenévesek *inkább a kultúrnemzeti kritériumokat tekintették fontosnak, ugyanakkor a származási-nyelvi feltételek nem különültek el az államnemzeti szempontoktól*. Az inkonzisztens logikát a magyarság vállalása, vagyis az önmeghatározás elsődleges preferálása oldotta fel (Szabó–Örkény 1998). A magyar hovatartozás elemei közül a 10–17 évesek az állampolgárságot és az anyanyelvet tartották leginkább szükséges kritériumnak, az önbesorolást, a származást vagy a születést már kevésbé. Az 1992-ben végzett kutatás a fiatalok magyarságfogalmának érzelmi elemeit is vizsgálta. Az európai hovatartozáshoz hasonlóan, a „magyar vagyok” gondolat a 10–17 éves fiatalok kisebbik részét foglalkoztatta.²⁰ Közel egyharmad részük nem volt büszke magyarságára, s ennél is nagyobb volt azok aránya, akik az európaiságot ítélték meg ily módon (Csepeli–Závecz 1995).

A MAGYARSÁG-KRITÉRIUMOK RANGSOROLÁSA

A felnőtt vizsgálatokhoz hasonlóan, a feldolgozott *ifjúsági kutatások kérdőívében szereplő magyarságfeltételek szintén az államnemzeti-, illetve a kultúrnemzeti koncepciókhoz kapcsolódtak*. Az egyik csoportot az egyén által elvileg szabadon megválasztható és megváltoztatható (állampolgárság, az ország területén élés) szempontok, a másikat az adottságok, akarattól független kritériumok (anyanyelv, származás, szülőföld) alkották. A *Szabolcsi középiskolások* kutatástól eltekintve a kötöttségek nélküli magyarságfelfogás (az a magyar, aki magyarnak vallja magát) is olvasható volt a kérdőívekben. A kritériumok megfogalmazása és a rangsorolás módja nem

20. A minta 14 százaléka egyáltalán nem, 46 százaléka néha, 30 százaléka gyakran, s csak 10 százaléka gondol intenzíven magyarságára. Az európaiság mint hovatartozás a fiatalok felét soha, 39 százalékát időnként, 9 százalékát gyakran, 2 százalékát nagyon erősen foglalkoztatja. A fiatalok 29 százaléka szerint a magyaroknak nincs okuk büszkeségre. 42 százalékuk lát erre némi okot, míg 29 százalék azok aránya, akik szerint kifejezetten büszkék lehetünk magyarságunkra. A *10–17 évesek* 37 százaléka nem tekint büszkeséggel az európaiságára, 42 százalék kisső, 21 százalék nagymértékben büszkének érzi magát emiatt.

egyezett meg minden esetben, de ez *nem akadályozza a feltételek sorrendje alapján kirajzolódó tendenciák felvázolását.*

Az állampolgárság és az anyanyelv kritériumok fontosságát hangsúlyozó két országos kutatás (10-17 évesek, *Nyolcadikosok*) eredményével (lásd 3–4. melléklet) összehangban, a keleti országrészben élő fiatalok (*Keleti fiatalok*) szintén ezt a két feltételt vélték leginkább szükségesnek.

Magyar az anyanyelve	78
Magyar állampolgárság	71
Önmagát magyarnak tekinti	63
Magyarországon született	51

4. táblázat. *Keleti fiatalok kutatás. A magyarság meghatározás kritériumai (százalékban).*

A magyar anyanyelv kitüntetett szerepét megerősítette a többi vizsgálat is, azonban az állampolgárság kevésbé szükséges feltételnek bizonyult. A szabolcsi középiskolások számára az anyanyelv (75 százalék) mellett a szülő származása (72 százalék) a leginkább szükséges kritérium, de *a kultúrnemzeti koncepció nem kizárólagos*, mivel az állampolgárság feltételt támogatók aránya is jelentős.

	szak- munkás- képző	szakközép- iskola	gimnázium	teljes minta
Az anyanyelve magyar legyen	77	73	73	75
Legalább az egyik szülője magyar legyen	72	73	70	72
Rendelkezzen magyar állampolgársággal*	76	62	55	66
Magyarországon éljen*	39	34	26	34

* *Chi-négyzet próba, $p < 0.05$*

5. táblázat. *Szabolcsi középiskolások kutatás. A magyarság meghatározás kritériumai (százalékban).*

A 10-18 éveseket vizsgáló másik szabolcsi kutatás (*Szabolcsi tizenévesek*) mellett a szolnoki vizsgálat (*Szolnoki fiatalok*), valamint a *Felekezeti fiatalok* kutatás eredménye is arra utal, hogy a magyarságfogalom elemei közül a fiatalok *az anyanyelvet és a magyarság szabad vállalását* tartják a legfontosabbnak (lásd 5–6. melléklet).

	gyermek alminta	anya alminta	apa alminta
Az anyanyelv magyar legyen	83	90	86
Magyarnak vallja magát	82	87	84
Legalább az egyik szülő magyar legyen	76	83	75
Magyar állampolgár legyen	69	70	62
Magyarországon éljen	38	40	35

6. táblázat. Szabolcsi tizenévesek kutatás.
A magyarság meghatározás kritériumai (százalékban).

A szükségesnek, illetve fontosnak tartott feltételek (anyanyelv, önbesorolás, állampolgárság) átlagpontjai (vagy százalékos válaszarányai) között csekély különbségek vannak. Ezzel szemben ha a területi kritérium (Magyarországon élni) is előfordult, ez utóbbi a többi kritériumnál lényegesen alacsonyabb mértékben bizonyult a magyar hovatartozás nélkülözhetetlen feltételének (*Nyolcadikosok, Szabolcsi tizenévesek, Szolnoki fiatalok*).

A MAGYARSÁG-KRITÉRIUMOK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK

A magyarság feltételek megítélésének keresztábrás, illetve páronkénti korrelációs elemzése a kultúrnemzeti kritériumok kölcsönös kapcsolatát bizonyítják.²¹ A többi feltétel szükségességé-

21. A magyarság kritériumok közötti kapcsolatok (a * $p < 0.005$, ** $p < 0.001$ – jelölések a Chi-négyzet próbára, illetve a Pearson-féle korrelációra vonatkoznak).

Nyolcadikosok kutatás. A „fontos” válaszok aránya, a keresztábrák sorszázalékában. 1. Magyarnak vallja magát (Magyar állampolgár legyen 89 százalék, Magyar legyen az anyanyelve 92 százalék**, Legalább az egyik szülő magyar legyen 86 százalék, Magyarországon éljen 60 százalék*) 2. Magyarországon éljen (Magyar állampolgár legyen 94 százalék**, Magyar legyen az anyanyelve 91 százalék, Legalább az egyik szülő magyar legyen 83 százalék**, Magyarnak vallja magát 84 százalék*) 2. Legalább az egyik szülő magyar legyen (Magyar állampolgár legyen 90 százalék, Magyar legyen az anyanyelve 92 százalék**, Magyarországon éljen 58 százalék**. Magyarnak vallja magát 82 százalék) Magyar legyen az anyanyelve (Magyar állampolgár legyen 91 százalék**, Legalább az egyik szülő magyar legyen 87 százalék**, Magyarországon éljen 60 százalék. Magyarnak vallja magát 84 százalék **) Magyar állampolgár legyen (Magyar legyen az anyanyelve 91 százalék**, Legalább az egyik szülő magyar legyen 85 százalék, Magyarországon éljen 62 százalék**. Magyarnak vallja magát 82 százalék **).

10-17 éves fiatalok kutatás. Korrelációs kapcsolatok: Az tekinthető magyarnak...1. Aki magyarnak vallja magát (magyar állampolgár : 0.115**, magyar anyanyelv: 0.121**, szülei magyarok: .020, Magyarországon született: -0.015) 2. magyar állampolgár (magyar anyanyelv: 0.315**, szülei magyarok: 0.259**, Magyarországon született: 0.266**) 2. Akinek magyar az anyanyelve (szülei magyarok: 0.402**, Magyarországon született: 0.230**) 3. Aki-nek a szülei magyarok (Magyarországon született: 0.359**)

Szabolcsi középiskolások kutatás. Az egyik szülő magyar legyen kritériumot szükségesnek tartók többsége az anyanyelvet (82 százalék*) és az állampolgárságot (65 százalék) is szükséges feltételnek tartja, míg a Magyarországon élést csak 34 százalékuk. A magyar állampolgárság kritériumot szükségesnek tartók többsége az anyanyelvet (76 százalék) és az egyik szülő magyarságát (70 százalék) is szükséges feltételnek tartja, míg a Magyarországon élést csak 45 százalékuk(*). A Magyarországon élés kritériumot szükségesnek tartók többsége az anyanyelvet (75 százalék), az egyik szülő magyarságát (70 százalék) és a magyar állampolgárságot (88 százalék*) is szükséges feltételnek tartja. A magyar anyanyelv kritériumot szükségesnek tartók többsége az egyik szülő magyarságát (79 százalék*) és a magyar állampolgárságot (67 százalék) is szükséges feltételnek tartja, míg a Magyarországon élést, csak 34 százalékuk. Az állampolgárság és a területi (Magyarországon éljen) kritériumok közötti 0.328, a nyelvi (az anyanyelv magyar legyen) és a származási (egyik szülő magyar legyen) kritériumok megítélése között 0.261 a korrelációs együttható értéke, a többi esetben 0.054 alatti.

gének (fontosságának) hangsúlyozásával leginkább *a fiatalok magyarságfogalmában kitüntetett szerepet játszó anyanyelv kapcsolódik össze.* (Az egyéb feltételeket szükségesnek, illetve fontosnak minősítők a legnagyobb arányban az anyanyelvet is feltételként jelölték meg, illetve tartották fontosnak). A *kultúrnemzeti magyarságfelfogás zártságára utal,* hogy – mind a négy kutatásban – legnagyobb arányban a legkevésbé szükségesnek tartott területi kritériumhoz ragaszkodásnál figyelhető meg a többi feltétel elvárása.

Több eredmény is megerősíti, hogy *a feltételek közül a magyarság vállalása a leginkább független a többi kritériumtól:* a korrelációs kapcsolatok erőssége ebben az esetben a legkisebb, illetve az önbesorolást szükségesnek (fontosnak) minősítők tartják a legkisebb arányban elengedhetetlenek a magyarság további feltételeit.

A MAGYARSÁGFOGALOM TÍPUSAI

A fiatalok különböző korcsoportjait reprezentáló mintákon végzett kutatások közös jellemzője, hogy a felnőttek magyarságértelmezését uraló önmeghatározás feltétel a fiatalok számára kevésbé volt fontos kritérium. Ennek ellenére a két országos nagymintás vizsgálatot (*10–17 évesek, Nyolcadikosok*) elemző kutatók mindkét esetben önállóan elkülönült identifikációs típusként tárták fel a magyarság szabad vállalását (Csepeli–Závecz 1995, Szabó–Örkény 1996). Az utolsó éves középiskolások körében végzett vizsgálat során a diákok magyarságfogalmát tíz szempont alapján elemezték. A kétlépcsős főkomponens-elemzés során kapott négy főkomponens²² arra utal, hogy a középiskolások magyarságfogalma morális, jogi-államnemzeti, individuális-kultúr- nemzeti és hagyományokhoz kötődő-kultúr- nemzeti típusokkal jellemezhető (Szabó–Örkény 1998).

Szabolcsi tizenévesek kutatás. A legkevésbé szükségesnek tartott területi kritérium (az ország területén kell élni) fontosságát hangsúlyozókat erősen zárt magyarságfogalom jellemzi, mivel 91–96 százalékuk a másik három feltételhez is ragaszkodik. A másik irányban viszont ellentétes tendencia érvényesül, mert a nyelvi-, jogi-, származási vagy az önbesorolás kritériumot a magyarság feltételének tartó tizenéveseknek csupán 42–54 százaléka véli a területi szempontot is szükségesnek. A feltételek közötti kapcsolatot vizsgálva, egy esetben találtunk szignifikáns és kölcsönös átfedést: a származást szükségesnek tartók 91 százaléka egyúttal a magyarság szabad vállalásának lehetőségéről is ugyanezt gondolja, s bár kisebb mértékben (87 százalék), de ugyanez fordítva is érvényes.

Szolnoki fiatalok kutatás. A „fontos” válaszok aránya, a keresztátlák sorszázalékában. 1. Magyarnek vallja magát (Magyar állampolgár legyen 70 százalék, Magyar legyen az anyanyelve 84 százalék, Legalább az egyik szülő magyar legyen 67 százalék, Magyarországon éljen 54 százalék*) 2. Magyarországon éljen (Magyar állampolgár legyen 87 százalék**, Magyar legyen az anyanyelve 89 százalék**, Legalább az egyik szülő magyar legyen 71 százalék, Magyarnek vallja magát 96 százalék*) 2. Legalább az egyik szülő magyar legyen (Magyar állampolgár legyen 75 százalék**, Magyar legyen az anyanyelve 92 százalék**, Magyarországon éljen 54 százalék. Magyarnek vallja magát 88 százalék) Magyar legyen az anyanyelve (Magyar állampolgár legyen 74 százalék**, Legalább az egyik szülő magyar legyen 74 százalék**, Magyarországon éljen 56 százalék**. Magyarnek vallja magát 90 százalék) Magyar állampolgár legyen (Magyar legyen az anyanyelve 88 százalék**, Legalább az egyik szülő magyar legyen 73 százalék**, Magyarországon éljen 65 százalék**. Magyarnek vallja magát 89 százalék).

22. A magyarságértelmezési típusok és az összetartozó kritériumok: 1. Érzelmi azonosulás (az orszáért való meghalás, a zászló szeretete, a kultúra ismerete és szeretete), 2. Jogi-államnemzeti felfogás (állampolgárság, Magyarországon való élés, Magyarországon születés, törvények betartása), 3. Egyénközpontú-kultúr- nemzeti felfogás (a magyar kultúra ismerete és szeretete, az önminősítés, a törvények betartása, az anyanyelv), 4. Hagományközpontú kultúr- nemzeti felfogás (magyar származás, magyar anyanyelv, Magyarországon születés). Az iskolatípusok alapján történő további elemzés a jogi-államnemzeti és az egyénközpontú-kultúr- nemzeti felfogásban mutatott eltéréseket, mivel mindkét értelmezési típus leginkább a gimnazistákat, legkevésbé a szakmunkásokat jellemzi.

A feldolgozott adatbázisok további elemzése során a *fiatalok magyarságfogalmát szintén főkomponens-analízisek segítségével elkülönült típusokkal jellemezzük. A típusok egyik értelmezési szempontja az államnemzeti, illetve a kultúrnemzeti elemek együttes preferálásának következetességén alapul. Az államnemzeti típust akkor tekintjük konzisztensnek, amennyiben a területi-formális kritériumok faktorsúlya határozza meg a főkomponens struktúráját. A nyelvi-vérségi feltételek következetes (azonos előjelű és magas értékű faktorsúlyú) jelenléte esetén a kultúrnemzeti típus konzisztenciájára hivatkozunk, míg a két nemzetfejlődési koncepció jellemzőinek „keveredése” esetén az inkonzisztens elnevezést követjük. A magyarságértelmezési típusok jellemzésének másik szempontja az önbesorolás megítélése, azaz a magyarság vállalásának támogatása (nyitott magyarságkép), illetve elutasítása (zárt magyarságkép) volt. Az egyes típusok elnevezésénél csak akkor tekintünk el ettől az osztályozási szemponttól, ha a típusban egyáltalán nem vagy elhanyagolható faktorsúllyal szerepel az önbesorolás kritérium.*

A két minősítési szempont alapján a 10-17 éveseket (10-17 évesek kutatás) egy ZÁRT-INKONZISZTENS és egy NYITOTT-INKONZISZTENS típusú magyarságértelmezés jellemzi. A két típust elsősorban a magyarság szabad vállalásának megítélése különíti el, egyik esetben sem beszélhetünk ugyanis valamelyik nemzetfejlődési típus dominanciájáról. A ZÁRT-INKONZISZTENS típusban – eltekintve a „magyarnak vallja magát” kritériumtól – minden feltételt magas pozitív faktorsúly jellemez, míg a NYITOTT-INKONZISZTENS típusban csak az önbesorolás feltétel támogatása a jelentős.

	ZÁRT- INKONZISZTENS	NYITOTT- INKONZISZTENS
Magyar állampolgár	0.655	0.160
Anyanyelve magyar	0.719	0.129
Magyarnak vallja magát	0.178	0.918
Szülei magyarok	0.739	-0.198
Magyarországon született	0.642	-0.335
Magyarozott variancia – százalékban	38.7	20.8

7. táblázat. 10-17 évesek kutatás.

Magyarságértelmezés típusok a főkomponens-analízis alapján (faktorsúlyok).

A 14–15 évesek országos mintáján készült kutatás (Nyolcadikosok kutatás) három magyarságértelmezési típusa közül kettő „következtesen megfelel” az államnemzeti-, illetve a kultúrnemzeti nemzetfelfogásoknak, de a magyarság vállalása kritériumának alacsony faktorsúlya miatt mindkét esetben zárt értelmezés a jellemző (ZÁRT-KONZISZTENS kultúrnemzet, ZÁRT-KONZISZTENS államnemzet). A harmadik típusnál (NYITOTT-INKONZISZTENS) az önbesorolás szabadságának támogatása a meghatározó, de ez nem párosul sem az államnemzeti, sem a kultúrnemzeti értelmezési típusok konzekvens preferálásával (lásd 7. melléklet).

A *szabolcsi középiskolások* kutatás kérdőíve nem tartalmazta az önbesorolás feltételt, így a négy kritérium bevonásával elvégzett főkomponens-analízis egy területi-formális (KONZISZTENS-államnemzet) és egy nyelvi-vérségi (KONZISZTENS-kultúrnemzet) főkomponenst különített el,

amelyek jól illeszkedtek az államnemzetre és a kultúrnemzetre vonatkozó elképzelések logikájához (lásd 8. melléklet).

A *Szabolcsi tizenévesek* vizsgálat elemzése szintén eltérő logikák alapján szerveződő, de inkonzisztens magyarságmentelmezési típusokat tárt fel. A területi és jogi kritériumokat együttesen preferáló és az önbesorolást inkább elutasító felfogás azért inkonzisztens, mert az államnemzeti jellemzőkhöz a magyar anyanyelv elfogadása kapcsolódott (ZÁRT-INKONZISZTENS államnemzet). A másik típusban (NYITOTT-INKONZISZTENS kultúrnemzet) az ellentmondás alapja a feltételek nélküli magyarság és a származás együtt történő támogatása (lásd 9. melléklet).

A 10–17 évesekhez hasonlóan, a keleti országrészben élő fiatalok (*Keleti fiatalok* kutatás) magyarságfogalmát leíró két főkomponensben is keverednek a nemzetfejlődési típusok elemei. Az egyik típusra (ZÁRT-INKONZISZTENS) ebben a vizsgálatban is az a jellemző, hogy az önbesorolás kivételével minden kritérium magas faktorsúllyal szerepel. A második típusban (NYITOTT-INKONZISZTENS) a magyarság szabad vállalásának elve a meghatározó, de ebben sem fedezhető fel konzisztens nemzetfejlődési orientáció: az állampolgárság és a származás kritérium elutasítása az anyanyelv fontosságának támogatásával jár együtt (lásd 10. melléklet).

A *Szolnoki fiatalok* magyarságmentelzésének két típusát szintén az önbesorolás különíti el leginkább. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens abban hasonlít a *Keleti fiatalok* és a *10-17 évesek* hasonlóan címkézett típusához, hogy az önbesorolás kivételével minden kritériumot magas faktorsúly jellemez. A második típusban (NYITOTT-KONZISZTENS államnemzet) a magyarság vállalása az államnemzeti koncepció következetes támogatásával kapcsolódik össze: az állampolgárságot, valamint a területi kritériumot pozitív, a származás feltételt negatív faktorsúly jellemzi (lásd 11. melléklet).

A *Felekezeti fiatalok* kutatás kérdőívében a magyarsághoz tartozás 14 különböző kritériumának megítélését kérdeztük le. A főkomponens-analízis öt magyarságmentelmezési típust különített el, melyeket – a könnyebb értelmezés és a korábbi kutatásokhoz hasonló tipológia követése miatt – újabb analízisbe vontuk be. Az ily módon elvégzett másodlagos főkomponensanalízis eredményeként kapott egyik típus (KONZISZTENS államnemzet) az államnemzeti és a kulturális-szimbolikus jellemzők preferálását, valamint a jogi legitimációs és származási kritériumok elutasítását tartalmazza. A másik típusban (KONZISZTENS kultúrnemzet) a nyelvi és a származási kritériumok preferálása kapcsolódott össze a vállalt magyarság elutasításával. Amint a két típus elnevezése is mutatja, a nyitott-zárt dichotómia nem érvényesült a főkomponensek struktúrájában, a magyarság vállalásának szabadsága nem volt eléggé differenciált (lásd 12. melléklet).

A kutatások eltérő módszertani jellemzői miatt a magyarság-kritériumok megítélése alapján elkülönült főkomponensek alapján *levonható következtetések általánosításának nyilván vannak korlátai, de néhány összefüggés egyértelműnek tűnik:*

- Amennyiben a felsorolt magyar hovatartozási kritériumok között szerepel a magyarság vállalása, akkor a *nyitott-zárt elkülönülés* minden esetben megfigyelhető.
- Az önbesorolás kritériumát nem tartalmazó kutatásoknál a *magyarságmentelmezési típusok többnyire konzisztensen tartalmazzák a kétféle nemzetfejlődési koncepció logikáját.*
- Az anyanyelv központi helyzete már a kritériumok sorrendjénél is megfigyelhető. A kitüntetett szerep a fiatalok magyarságfogalmának szerveződésében is érvényesül, mivel a *nyelv mindegyik főkomponensben pozitív súllyal van jelen.*

- Az államnemzet-kultúrnmemzet egyértelmű elkülönülésének hiánya – csak zárt, vagy nyitott inkonzisztens típusok előfordulása – olyan adatfelvételekben fordul elő, ahol a mintát tágabb életkori csoportok alkotják (*10-17 évesek, Keleti fiatalok*).
- A cigányság hovatartozási kritériumok alapján történő kategorizációja egyrészt egydimenziós, másrészt kirekesztő és zárt.

A MAGYARSÁGFOGALOM ÉS A SZOCIO-KULTURÁLIS JELLEMZŐK

A magyarságfogalom szerveződését két dimenzió (a nemzetkoncepciók konzekvens jelenléte és a zárt-nyitott jelleg) alapján vizsgáltuk. *Az egyes típusok (főkomponensek) szocio-kulturális tényezők alapján történő vizsgálata során elsősorban az önbesorolás megítélése alapján elkülönült zárt-nyitott típusokra koncentrálnunk.* Ennek egyik oka, hogy csupán két kutatásban (Szabolcsi középiskolások, magyar–észak-ír egyetemisták) nem szerepelt a magyarság vállalása kritérium. A másik problémát a magyarságfogalmak államnemzet-kultúrnmemzet jellegének értelmezése jelentette, mivel a főkomponensek által reprezentált típusok többségében a két nemzetfejlődési koncepció csak inkonzisztensen volt jelen.

A vizsgált adatbázisok nemek szerint elkülönült csoportjai között vagy nincs eltérés a zárt és a nyitott magyarságértelmezések megítélésében, vagy egymástól eltérő eredmények figyelhetők meg: a 10–17 éveseknél a ZÁRT-INKONZISZTENS típus inkább a lányokat, ezzel szemben a *Felekezeti fiatalok* kutatásnál a KONZISZTENS-államnemzet típus inkább a fiúkat jellemzi.²³

Az életkori csoportok magyarságfelfogásának leírására is alkalmas két kutatás (*10-17 évesek, Szabolcsi tizenévesek*) eredményei azt mutatják, hogy a zárt magyarságértelmezés a legfiatalabb, a nyitott felfogás az idősebb korcsoportok sajátja. A megyei vizsgálat alapján az is egyértelmű, hogy a kultúrnmemzeti koncepcióval rokon értelmezési típus az idősebbek (16–18 évesek), az államnemzeti koncepció a fiatalabbak (10–15 évesek) gondolkodásában domináns.²⁴

A lakóhely és a magyarságfogalom-értelmezések kapcsolata két esetben következetes. A nyitott magyarság típus támogatása és egyúttal a zárt felfogás elutasítása csak a budapesti és a városokban élő „*felekezeti fiatalok*” körében figyelhető meg. Igaz, hogy nem párosul a nyitott koncepció támogatásával, de több kutatásnál (*Nyolcadikosok, Szolnoki fiatalok, Keleti fiatalok*) is tapasztaltuk, hogy a zárt magyarságértelmezés az átlagosnál kevésbé jellemző a városi fiatalokra. Mivel a községekben élőknek a zárt koncepció preferálása két kutatásnál is egyértelmű volt, ezért megalapozottnak tűnik az a feltételezés, hogy az urbanizált lakóhelyi környezet inkább valószínűsíti a nyitott magyarságképpel való azonosulást.²⁵

23. *10–17 évesek* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : fiúk: -0.162, lányok: 0.113. *Felekezeti fiatalok* kutatás: A KONZISZTENS államnemzet főkomponens score-átlagai : fiúk: 0.248, lányok: -0.002. A *konzisztens kultúrnmemzet* főkomponens score-átlagai : fiúk: -0.248, lányok: -0.003.

24. *Szabolcsi tizenévesek* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS államnemzet főkomponens score-átlagai: 10-11 évesek: 0.162, 12–13 évesek :0.170, 14–15 évesek:0.196. 16-18 évesek: -0.555

A NYITOTT-INKONZISZTENS kultúrnmemzet főkomponens score-átlagai : 10–11 évesek: -0.177, 16–18 évesek:0.190

10–17 évesek kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai: 10–11 évesek: 0.370, 14–15 évesek : -0.140, 16–17 évesek: -0.237.

25. *10–17 évesek* kutatás. ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : Budapest: -0.313. *Nyolcadikosok* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS kultúrnmemzet főkomponens score-átlagai : megyeszékhely : 0.115. A ZÁRT-KONZISZTENS-államnemzet főkomponens score-átlagai : Budapest: -0.129, városok: -0.192. A NYITOTT-INKONZISZTENS főkomponens

Az eddig elemzett szocio-kulturális jellemzőkhöz hasonlóan, a vallásosság vagy felekezeti hovatartozás alapján kialakított csoportok magyarságértelmezése között sincs eltérés a nemzetfejlődési koncepciók megítélésében. A magyarság-felfogások zárt vagy nyitott jellege alapján történő kategorizálást tekintve, csupán a zárt magyarságértelmezés esetében figyelhető meg, hogy a feltételeket megfogalmazó szemlélet több esetben is az átlagosnál kevésbé jellemzi az ateista, felekezethez nem tartozó fiatalokat. A felekezeti csoportok magyarságértelmezése között nem találtunk ennyire egyértelmű, három kutatás alapján megerősített kapcsolatot, de adataink arra utalnak, hogy a református fiatalokat kevésbé azonosulnak a nyitott magyarságkonceptióval. A *Felekezeti fiatalok* kutatás elemzése során azt tapasztaltuk, hogy a református és vallásos (de nem a leginkább vallásos) fiatalokra inkább a kulturális gyökerű államnemzeti, míg a katolikusokra – a leginkább vallásos fiatalok által elutasított – nyelvi és származási kritériumokra épülő kultúrnemzeti magyarságértelmezés a jellemző.²⁶

A kulturális és egzisztenciális szülői jellemzők alapján kialakított csoportok magyarságértelmezése mögötti konzekvens logika szintén csak a nyitott-zárt kategorizációk segítségével tárható fel. A kevésbé iskolázott, illetve hátrányos anyagi helyzetű, idős szülői környezetben élő fiatalok magyarságról alkotott felfogása az átlagosnál jobban zárt, de nem párosul a nyitott értelmezés elutasításával. Az egzisztenciális és kulturális szempontok alapján kedvező családi háttér a másik értelmezési típust valószínűsíti, mivel az iskolázott, illetve jó anyagi helyzetű, valamint fiatal szülők gyermekeinél a zárt típus elutasítása figyelhető meg, amely több esetben együtt jár a nyitott magyarságkép átlagosnál erőteljesebb támogatásával.²⁷

score-átlagai : Budapest: 0.139, városok: 0.322. *Szabolcsi tizenévesek*. NYITOTT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : városok: -0.313 *Szolnoki fiatalok* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : városok: -0.122, községek: 0.162. A NYITOTT-KONZISZTENS-államnemzet főkomponens score-átlagai : városok: -0.147. *Keleti fiatalok* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score átlagai: megyeszékhely: .246, községek: 0.208, városok: -0.171. A NYITOTT-INKONZISZTENS főkomponens score átlagai: megyeszékhely:0.288, városok:-0.147. *Felekezeti fiatalok* kutatás. A KONZISZTENS kultúrnemzet főkomponens score átlagai: községek: -0.005, városok: -0.142. A KONZISZTENS államnemzet főkomponens score átlagai: községek: 0.008, városok: 0.157.

26. *10–17 évesek* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : ateista csoport: -0.117, felekezethez nem tartozók: -0.137. *Szolnoki fiatalok* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : reformátusok : -0.153, egyházú csoport: 0.126. A NYITOTT-INKONZISZTENS-államnemzet főkomponens score-átlagai : reformátusok : -0.146 *Keleti fiatalok* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai: ateista csoport: - 0.116, egyházú csoport: 0.266, felekezethez nem tartozók csoportja: -0.155. A NYITOTT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai: ateista csoport: 0.216, katolikusok: 0.124, felekezethez nem tartozók: 0.112, , reformátusok:-0.149. *146 Felekezeti fiatalok* kutatás. A KONZISZTENS államnemzet főkomponens score-átlagai: nem vallásos csoport: - 0.002, inkább vallásos csoport: 0.325, vallásos csoport: -0.003, reformátusok: 0.115, katolikusok: 0.009 *konzisztens* kultúrnemzet főkomponens score-átlagai: nem vallásos csoport: -0.002, inkább vallásos csoport:-0.001, vallásos csoport: -0.159 katolikusok: -0.167, reformátusok: 0.003.

27. *Szabolcsi tizenévesek* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS-államnemzet főkomponens score-átlagai :átlagosan iskolázott szülők: 0.150, magasan iskolázott szülőkt: -0.244, fiatal szülők: 0.307, középkorú szülők:-0.168, idős szülők:-0.166. A NYITOTT-INKONZISZTENS-kultúrnemzet főkomponens score-átlagai: idős szülők: 0.105. *Szolnoki fiatalok* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : magasan iskolázott szülők: -0.282, jó egzisztenciális helyzet: -0.282, alacsonyán iskolázott szülők: 0.206, rossz egzisztenciális helyzet : 0.206. *Keleti fiatalok* kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS magyarságértelmezés főkomponens score átlagai: átlagos anyagi helyzet: 0.154, alacsonyán iskolázott szülők:0.275, magasan iskolázott szülők: -0.175. A NYITOTT-INKONZISZTENS magyarságértelmezés főkomponens score átlagai: jó anyagi helyzet: 0.276, átlagos anyagi helyzet: 0.324, magas iskolázottságú szülők: 0.328, rossz anyagi helyzet: -0.461, alacsonyán iskolázott szülők: -0.291.

A fiatalok családi környezetének strukturális jellemzői és a középiskola típusa közötti szoros kapcsolatra már többször utaltunk. Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a legjobb szocio-kulturális családi háttérrel rendelkező gimnazisták felfogásában a zárt magyarságértelmezés elutasítása a nyitott típus átlagosnál nagyobb támogatásával kapcsolódik össze, míg a szakközépiskolák és a szakmunkásképzők tanulóinak magyarságfelfogását a gimnazistákkal ellentétes preferenciák jellemzik. A nemzetfejlődési koncepciókat követő tipizálás alapján ebben az esetben sem figyelhetünk meg következetesen érvényesülő tendenciát, más szóval az államnemzeti és a kultúrnemzeti magyarságfelfogások, valamint az iskolatípus között nincs szociológiai szempontból következetesen értelmezhető kapcsolat.²⁸

A két országos kutatás adatbázisának segítségével lehetőségünk volt a magyarság értelmezések területi szempont alapján történő vizsgálatára is. Az előítéletességnél megfigyelt elkülönüléshez hasonlóan, a cigány lakossági arány alapján kialakított hat földrajzi régióra vonatkozó score-átlagok eltérései azt mutatják, hogy a magyarságértelmezési típusok mindkét mintában érvényesülő, következetes preferálása a nyugati megyék fiataljaira jellemző. A nyugati régióban élő 14–5 évesekre és 10–17 évesekre egyaránt igaz, hogy a nyitott nemzetfelfogás támogatása a zárt magyarságértelmezés elutasításával párosul. A két országrész fiataljainak eltérő magyarságfelfogását az is igazolja, hogy a gazdasági-, infrastrukturális- és az életminőség más szempontjai szerint is hátrányos helyzetű keleti- és északi régiókban élő 14–15 évesek elzárkóznak a nyitott értelmezéstől, ugyanakkor az átlagosnál jobban azonosulnak a zárt magyarságfelfogással.²⁹

A magyarságértelmezések és a szocio-kulturális jellemzők közötti kapcsolatra vonatkozó eredményeket az alábbiakban összegezzük:

- A fiúk és a lányok csoportjában *nem tér el* a nyitott-zárt magyarságértelmezés.
- A *zárt magyarságértelmezés inkább a fiatalabb, községekben élő fiatalokra*, míg a nyitott magyarságkép az idősebbekre és a városban élőkre jellemző.
- A *református felekezethez tartozók inkább a nyitott-, míg az ateisták a zárt típust utasítják el.*
- A fiatalok gondolkozását jellemző kétféle magyarságfelfogás, valamint az iskolatípus és a családok vizsgált jellemzői közötti kapcsolat egyértelmű: *az iskolázatlan, kevésbé jó anyagi helyzetű, idősebb szülők gyermekeire, illetve a szakmunkásképzők-*

28. 10–17 évesek kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : általános iskolások: 0.213, szakközépiskolások -0.310, gimnazisták: -0.478. A NYITOTT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : gimnazisták: 0.213. Szabolcsi középiskolások kutatás. A KONZISZTENS-államnemzet főkomponens score-átlagai : gimnazisták: -0.246, szakmunkásképzősök: 0.199. Szabolcsi tizenévesek kutatás. A ZÁRT-MAGYAR főkomponens score-átlagai : szakközépiskolások -0.235, gimnazisták: -0.283. A NYITOTT-INKONZISZTENS-kultúrnemzet főkomponens score-átlagai: gimnazisták: 0.283, szakközépiskolások: -0.101, szakmunkásképzősök: 0.205, általános iskolások: -0.116. Szolnoki fiatalok kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai : gimnazisták: -0.270, szakközépiskolások: 0.113, szakmunkásképzősök: 0.321, főiskolások: -0.130. A NYITOTT-KONZISZTENS-államnemzet főkomponens score-átlagai: gimnazisták: 0.224, szakmunkásképzősök: -0.330. Felekezeti fiatalok kutatás. A KONZISZTENS államnemzet főkomponens score-átlagai : gimnazisták: -0.114, nem gimnazisták: 0.441. A KONZISZTENS kultúrnemzet főkomponens score-átlagai: gimnazisták: 0.008, nem gimnazisták: -0.220.

29. 10–17 évesek kutatás. A ZÁRT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlagai: Nyugati régió: -0.156. NYITOTT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlaga: Nyugati régió: 0.140. Nyolcadikosok kutatás. A ZÁRT- KONZISZTENS kultúrnemzet főkomponens score-átlagai: Keleti régió: 0.120, Alföldi régió: -0.103, Nyugati régió: -0.103. A ZÁRT-KONZISZTENS államnemzet főkomponens score-átlagai: Északi régió: 0.103, Nyugati régió: -0.149. NYITOTT-INKONZISZTENS főkomponens score-átlaga: Északi régió: -0.150, Keleti régió: -0.210, Nyugati régió: 0.110.

ben, szakközépiskolákban tanulókra a zárt értelmezés preferálása jellemző, míg az ellentétes szociológiai mikrokörnyezet (kvalifikált, jó egzisztenciális helyzetű, fiatal szülők, gimnazisták) a fiatalok nyitott magyarságfelfogását – és egyúttal a zárt felfogás elutasítását – valószínűsíti.

- *Az ország nyugati régiójában élőkre – a 14–15 és 10–17 évesekre egyaránt – a nyitott felfogás dominanciája mellett a zárt típus elutasítása jellemző. A keleti- és északi régiókban a két magyarságfelfogás fordított tendenciája figyelhető meg, de csak a 14–15 éveseknél.*

MELLÉKLETEK

Szomszédos országokban élő magyarok	84
Nyugati országokban élő magyarok	73
Magyarországon élő zsidók	62
Magyarországon élő németek	41
Magyarországon élő cigányok	40
Magyarországon élő románok	33

*1. Szolnoki fiatalok kutatás. Szerinted a magyar nemzet részei-e vagy nem a ...
(az igen válaszok aránya, százalékban).*

A szomszédos országokban élő magyarok	84
A magyarországi zsidók	76
A nyugat-európai országokban élő magyarok	75
A magyarországi cigányok	69
A Magyarországon élő nemzetiségek	56

*2. Felekezeti fiatalok kutatás. Szerinted a magyar nemzethez tartoznak-e ...
(az igen válaszok aránya, százalékban)*

	nagyon fontos	kicsit fontos	nem fontos
Magyar állampolgár legyen	67	22	10
Magyar legyen az anyanyelve	63	26	9
Magyarnak vallja magát	64	17	17
Legalább az egyik szülő magyar legyen	45	39	14
Magyarországon éljen	30	28	40

3. Nyolcadikosok kutatás. A magyarság meghatározás kritériumai (százalékban)

Az tekinthető magyarnak...	Átlag
...akinek anyanyelve magyar	3.82
...aki magyar állampolgár	3.72
...akinek a szülei magyarok	3.67
...aki magyarnak vallja magát	3.67
...aki Magyarországon született	3.31

4. 10–17 évesek kutatás. A magyarság meghatározás kritériumai (átlagpontok, 1: egyáltalán nem ért egyet, 5: teljesen egyetért).

	nagyon fontos	inkább fontos	nem fontos	egyáltalán nem fontos
Magyarnak vallja magát	75	14	7	4
Magyar legyen az anyanyelve	56	28	13	3
Magyar állampolgár legyen	49	21	23	7
Legalább az egyik szülő magyar legyen	39	29	23	8
Magyarországon éljen	30	23	36	11

5. Szolnoki fiatalok kutatás. A magyarság meghatározás kritériumai (százalékban).

	Átlag
Magyarnak tartsa magát?	3.82
Beszéljen magyarul?	3.63
Tartsa be az ország törvényeit?	3.56
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát?	3.53
Magyar legyen az anyanyelve?	3.51
Legalább az egyik szülője magyar legyen?	3.09
Szeresse a piros-fehér-zöld zászlót?	3.01
Szavazzon a választásokon?	3.00
A környezete magyarnak tartsa őt?	2.99
Magyar állampolgár legyen?	2.90
Magyarországon lakjon?	2.39
Képes legyen meghalni Magyarorszáért?	2.26
Magyarországon szülessen?	2.20
Értsen egyet a kormánnyal?	1.56

6. Felekezeti fiatalok kutatás. A magyarság meghatározás kritériumai (átlagpontok, 1: egyáltalán nem fontos, 5: nagyon fontos).

	ZÁRT-KONZISZTENS kultúrnemzet	ZÁRT-KONZISZTENS államnemzet	NYITOTT – INKONZISZTENS
Magyar állampolgárság	0.209	0.760	-0.343
Magyarországon éljen	-0.210	0.747	0.284
Az anyanyelv magyar legyen	0.685	0.198	0.320
Magyarnak vallja magát	0.110	-0.014	0.886
Legalább az egyik szülő magyar legyen	0.798	-0.159	-0.084
Magyarázott variancia – százalékban	25.7	24.0	20.4

*7. Nyolcadikosok kutatás. Magyarsáértelmezés típusok –
főkomponens-analízis alapján (faktorsúlyok).*

	KONZISZTENS-államnemzet	KONZISZTENS-kultúrnemzet
Az anyanyelv magyar legyen	0.105	0.792
Rendelkezzen magyar állampolgársággal	0.817	
Magyarországon éljen	0.808	
Az egyik szülő magyar legyen		0.795
Magyarázott variancia százalékban	33.3	31.5

*8. Szabolcsi középiskolások kutatás. Magyarsáértelmezés típusok –
főkomponens-analízis alapján (faktorsúlyok).*

	ZÁRT-INKONZISZTENS államnemzet	NYITOTT-INKONZISZTENS KULTÚRNEMZET
Magyarországon éljen	0.788	
Magyar állampolgár legyen	0.784	
Az anyanyelve magyar legyen	0.540	
Magyarnak vallja magát		0.771
Legalább az egyik szülő magyar legyen		0.637
Magyarázott variancia – százalékban	31.8	23.0

*9. Szabolcsi tizenévesek kutatás. Magyarsáértelmezési típusok –
főkomponens-analízis alapján (faktorsúlyok).*

	ZÁRT-INKONZISZTENS	NYITOTT-INKONZISZTENS
Anyanyelv magyar legyen	0.769	0.296
Magyar állampolgárság	0.666	-0.319
Magyarnak vallja magát	0.107	0.847
Magyarországon született	0.479	-0.580
Magyarozott variancia – százalékban	36.1	27.7

10. Keleti fiatalok kutatás. Magyarságértelmezési típusok – főkomponens-analízis alapján (faktorsúlyok).

	ZÁRT-INKONZISZTENS	NYITOTT-KONZISZTENS államnemzet
Anyanyelv magyar legyen	0.800	
Legalább az egyik szülő magyar legyen	0.792	-0.150
Magyar állampolgár legyen	0.651	0.342
Magyarnak vallja magát	-0.165	0.776
Magyarországon éljen	0.410	0.697
Magyarozott variancia – százalékban	40.3	22.2

11. Szolnoki fiatalok kutatás. Magyarságértelmezési típusok – főkomponens-analízis alapján (faktorsúlyok).

	KONZISZTENS államnemzet	KONZISZTENS kultúrnemzet
Törvény-szavazás-legitimáció	-0.680	0.139
Születés-állampolgárság-lakóhely	0.476	0.007
Érzelem-kultúra-önminősítés	0.424	0.002
Anyanyelv-magyar beszéd	0.279	0.734
Szülő-kormánylojalitás	-0.233	0.660
Magyarozott variancia-százalékban	32.2	27.9

12. Felekezeti fiatalok kutatás. Magyarságértelmezési típusok – főkomponens-analízis alapján (faktorsúlyok).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Gergely András: *Identitás és etnoregionalitás*. Budapest, 1996, MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont.
- Anderson, Benedict: *Imagined Communities*. London, 1991, Verso.
- Bibó István: Az európai egyensúlyról és békéről. In *Válogatott tanulmányok 1*. Budapest, 1986, Magvető.
- Bibó István: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In *Válogatott tanulmányok 2*. Budapest, 1986, Magvető.
- Billing, M.–Tajfel, H.: Social Categorization and Similarity in Intergroup Behaviour. In *European Journal of Social Psychology*. 3, 27–52, 1973.
- Brewer, M. B.–Kramer, R.M.: The Psychology of Intergroup Attitudes and Behaviour. In *Annual Review of Psychology*. 1985, 36, 219–243, 1985.
- Brewer, M.B.: Ingroup Bias in the Minimal Intergroup Situation: a Cognitivemotivational Analysis. In *Psychological Bulletin*. 1979, 86, 307–324, 1979.
- Csákó Mihály–Berényi Eszter–Bognár Éva–Tomai Kyra: Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években. In *Szociológiai Szemle*. 2000, 1, 50–68, 2000.
- Csanády Márton–Lux András: *Rendszerváltás és értéktudat*, Kutatás közben. Budapest, 1992, Oktatókutatató Intézet.
- Csepeli György: *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években*. Budapest, 1985, Múzsák.
- Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest, 1999, Századvég.
- Csepeli György: Children of a Paradise Lost. In Csepeli et al. (eds.) In *From Subject to Citizen*, Budapest, 1994, Hungarian Center for Political Education.
- Csepeli György–Závecz Tibor: Európai és nemzeti kötődések a magyar tizenévesek körében. In Gázsó F.–Stumpf I. (szerk.) *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón*. 139–156, Budapest, 1995, Ezredforduló Alapítvány.
- Csepeli Gy.–German, D.–Kéri, L.–Stumpf, I. (eds.): *From Subject to Citizen*. Budapest, 1994, Hungarian Center for Political Education.
- Dessewfy Tibor: A kedélyes labirintus. Multikulturalizmus és posztkommunizmus. In *Kritika*. 1996, 12, 1996.
- Deutch, K.: *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge, 1966, Mass.
- Doise W.–Csepeli, Gy.–Dann, H.D.–Gouge, C.–Larsen, K.–Ostell, A.: An experimental investigation into the formation of in intergroup representation. In *European Journal of Social Psychology*. 1972, 2, 202–204, 1972.
- Doise, W.: *Groups and Individuals: explanations in social psychology*. Cambridge, 1978, Cambridge University Press.
- Erős Ferenc: Előszó. In Erős Ferenc (szerk.): *Azonosság és különbözőség*. 5–8, Budapest, 1996, Scientia Humana.
- Festinger, L.: A Theory of Social Comparison Processes, In *Human Relation*. 1954, 7.
- Gábor Kálmán–Balogh Iván: The Impact of Consumer Culture on Eastern and Central European Young. In *Educatio*. 1995, 2.

Gábor Kálmán: Ifjúságkutatási tézisek. In Gábor Kálmán (szerk.) *Ifjúságkutatás*. [Educatio füzetek 2.], Budapest, 1996, Educatio.

Greven, M.T.: A demokrácia és az intézmények. In *Politikatudományi Szemle*. 1995, 1, 22-35, 1995.

Hankiss Elemér: Községek válsága és hiánya. In Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák– Diagnózisok*. 205–240, Budapest, 1983, Magvető.

Kelemen Katalin: Régió és etnikum. In *Educatio*. 1993, 2.

Kende Péter: Szakítani a nemzetállamisággal. In Kende Péter: *Miért nincs rend Kelet-Közép-Európában?* Budapest, 1994, Osiris–Századvég.

Lázár Guy: Kik tartoznak a nemzethez? Fiatalok a magyarság ismerveiről és a határokon túli magyarokról. In *Ifjúsági Szemle*. 1988, 2.

Lázár Guy: A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In *Többség–Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest, 1996, Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.

Mead, George Herbert: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, 1973, Gondolat.

Mouzelis, N.: *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and Late Industrialization in the Balkans and Latin-America*. London, 1986, Macmillan.

Murányi István: *Nemzet-és magyarságtudat Kelet-Magyarországon*. 1992, Kézirat.

Murányi István: Középiskolások nemzet- és magyarságtudata Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*. 1995, 2, 223–237, 1995.

Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, 1982, Kossuth.

Piaget, J.–Weil, A.: The development in children of the idea of the homeland and of relations with other countries. In *International Social Science Bulletin*. 1951, 3, 561–576. [Magyarul Piaget, J.–Weil, A.: A haza és a más országokhoz fűződő viszony fogalmának kialakulása a gyermekekben. In Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest, 1980, KJK.]

Rabbie, J. M.–Horwitz, M.: Arousal of Ingroup-Outgroup Bias by a Chance Win or Loss. In *Journal of Personality and Social Psychology*. 1969, 13, 269–277, 1969.

Szabó Ildikó: Minden másképpen van. Politikai reszocializáció Magyarországon. In *Világosság*. 1994, 3.

Szabó Ildikó–Csepeli György: *Nemzet és politika a 10-14 éves gyerekek gondolkodásában*. Budapest, 1984, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

Szabó Ildikó–Hotváth Ágnes–Marián Béla: *Főiskolások állampolgári kultúrája*. Budapest, 1996, MTA PTI, Etnoregionális Kutatóközpont.

Szabó Ildikó–Murányi István: Nemzet és magyarság. Állampolgárság és nemzeti hovatartozás egy vizsgálat tükrében. In *Regio*. 1993, 1, 121–133, 1993.

Szabó Ildikó–Örkény Antal: A 14-15 évesek interkulturális világképe. In *Regio*. 1995, 4.

Szabó Ildikó–Örkény Antal: 14-15 éves fiatalok interkulturális világképe. In *Többség–Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. 161–235, Budapest, 1996, Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.

Szabó Ildikó–Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, 1998, Minoritás Alapítvány.

Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Budapest, 1974, Gondolat.

Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. In *Történelmi Szemle*. 1981, 3, 313–359, 1981.

Tajfel, H.–Turner, J.C.: An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In Austin, W.C.–Worchel S. (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, 1979, Brooks–Cole.

Tajfel, H.: Cognitive aspects of prejudice. In Tajfel H.: *Human Groups and Social Categories*. 127–142, Cambridge, 1981, Cambridge University Press.

Tajfel, H.–Flament, C.–Billing, M.G.–Bundy, R.P.: Social categorization and intergroup behaviour. In *European Journal of Social Psychology*. 1971, 1, 149–178, 1971.

Wesolowski, W.: The Nature of Social Ties and the Future of Postcommunist Society: Poland after Solidarity. In Hall, J.A. (ed.): *Civil Society. Theory, History and Comparison*. 110–135, Cambridge, 1995, Polity Press.

Zinecker, J.: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. In Gábor Kálmán (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság*. Szeged, 1992, JATE.